

Κεφάλαιο Γ: Η φρίκη του πολέμου

Η φρικαλεότητα και η ωμότητα του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου οφείλονταν σε ένα σύνθετο μείγμα πολλών και ποικίλων παραγόντων, περιστάσεων, στάσεων και ιδεολογικών κινήτρων. Εξαιτίας αυτής της ευρύτητας και της περιπλοκότητάς τους, λίγα μόνον από όλα αυτά τα στοιχεία μπορούν να αναφερθούν και να εξεταστούν εδώ αναλυτικά, όπως: τα μαρτύρια που υπέφερε ο άμαχος πληθυσμός εξαιτίας της εξάλειψης της διάκρισης ανάμεσα στην πρώτη γραμμή του μετώπου και τα μετόπισθεν, τα σχέδια της Γερμανίας για την εξασφάλιση περισσότερου «ζωτικού χώρου», που ήταν ένας από τους λόγους που την ώθησαν στην εκκαθάριση των κατεχόμενων περιοχών, η ωμότητα, ως ουσιώδες στοιχείο του σχεδίου για την εκπλήρωση της γερμανικής ιδεολογίας, που βασιζόταν στον ρατσισμό και τον αντισημιτισμό, η διατήρηση των κατεχόμενων περιοχών υπό έλεγχο μέσα από την αμείλικτη και βάρβαρη τιμωρία του αθώου, άμαχου πληθυσμού και τέλος, ο ρόλος που διαδραμάτισε η φασιστική και ναζιστική κατοχή στην αναζωπύρωση των υπόγειων εθνικών εντάσεων που σιγόκαιγαν στην περιοχή. Αυτός ο τελευταίος παράγοντας συνέβαλε στο ξέσπασμα των εμφύλιων πολέμων σε ορισμένες από τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, καθώς όλες οι πλευρές υποκινήθηκαν από τις δυνάμεις κατοχής, με αποτέλεσμα συγκρούσεις που αποδείχτηκαν αφάνταστα σκληρές.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος «εμπλούτισε» το λεξιλόγιό μας με δύο ακόμη λέξεις: γενοκτονία και ολοκαύτωμα. Και μολονότι οι ναζιστικές ιδέες για την καθαρή φυλή έβαζαν την ετικέτα *Untermenschen* (υπάνθρωποι), όχι μόνο στους Εβραίους αλλά και στους σιντί και στους ρομά (τσιγγάνους), στους Πολωνούς, στους Ουκρανούς, στους Ρώσους και άλλους, η *Τελική Λύση* που αφορούσε ειδικά στους Εβραίους, αποτελούσε μια εντελώς ξεχωριστή περίπτωση εξαιτίας του τρομακτικού και συστηματικού τρόπου πραγμάτωσής της. Γι' αυτόν το λόγο την αντιμετωπίζουμε χωριστά σ' αυτό εδώ το κεφάλαιο, ως ένα ιδιαίτερο φαινόμενο το οποίο είχε την ιδιαίτερή του φύση και δυναμική, αλλά και στόχους που ήταν εντελώς ξεχωριστοί από τους σκοπούς και τη δυναμική του πολέμου, αν και εγγράφονταν βεβαίως στο πλαίσιο του τελευταίου. Δυστυχώς, στη Νοτιοανατολική Ευρώπη η *Τελική Λύση* εφαρμόστηκε με τόσο ωμή αποτελεσματικότητα, ώστε ο αριθμός των Εβραίων μειώθηκε δραματικά από εννιακόσιες χιλιάδες περίπου σε λιγότερο από πενήντα χιλιάδες.

Ορισμένες από τις αποτροπιαστικές όψεις του πολέμου, που αναφέραμε παραπάνω, επισημαίνονται στις πηγές που ακολουθούν. Θα παρακολουθήσουμε τα δεινά της ζωής στο μέτωπο, τις βιαιότητες εναντίον αμάχων στις επιχειρήσεις αντιποίνων του γερμανικού και του ιταλικού στρατού, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τις φυλακές, τις εκδικητικές επιχειρήσεις των Παρτιζάνων μετά τον πόλεμο, κ.ά.

Ι. Η πρώτη γραμμή του μετώπου

Γ1. Ο στρατιωτικός νόμος, όπως εφαρμοζόταν από τους αλβανούς αντάρτες

«Μόνο σε μια περίπτωση πιάσαμε αιχμαλώτους μερικούς Ιταλούς. Αυτό το ασυνήθιστο γεγονός ανακοινώθηκε με μεγάλη περηφάνεια από το Σταμπ και με κάλεσαν να πάω να τους δω με τα ίδια μου τα μάτια. Πήγα σε ένα σπίτι στο Βιτκούκ, όπου βρήκα

τέσσερεις Ιταλούς αξιωματικούς και τέσσερεις άλλων βαθμών. Έμοιαζαν να έχουν δεχτεί τη μοίρα τους, γιατί δεν υπήρχε σχεδόν καμιά αμφιβολία πως θα τουφεκίζονταν, τουλάχιστον οι αξιωματικοί. Έμοιαζαν αξιοσημείωτα ήρεμοι και αρνήθηκαν να δώσουν άλλες πληροφορίες εκτός από τα ονόματά τους και τις διευθύνσεις των οικογενειών τους στην Ιταλία. Αισθανόμουν μάλλον μελαγχολικός, γιατί η εκτέλεση

αιχμαλώτων μου προκαλούσε αποστροφή. Η άρνηση να συλληφθούν αιχμάλωτοι την ώρα της σύγκρουσης ήταν άλλο ζήτημα· οι Ιταλοί είχαν κάποτε απειλήσει ότι θα εκτελούσαν δέκα αλβανούς ομήρους για κάθε Ιταλό που θα πιανόταν αιχμάλωτος και αυτό από μόνο του δεν αποτελούσε ενθαρρυντικό στοιχείο για επίδειξη φιλευσπλαχνίας. Στον ανταρτοπόλεμο ένας αιχμάλωτος είναι βάρος, γιατί πρέπει να τρέφεται και να φυλάγεται για να μην αποδράσει. Επομένως, η προφανής λύση ήταν να μην πιάνονται αιχμάλωτοι. Οι ίδιοι οι αντάρτες ήξεραν ότι, αν συλλαμβάνονταν, θα εκτελούνταν επί τόπου ή αργότερα, πιθανότατα έπειτα από βασανιστήρια κι έτσι το σύστημα να μην πιάνει κανείς αιχμαλώτους καθιερώθηκε ως ένα από τα χαρακτηριστικά του ανταρτοπόλεμου».

Smiley, σ. 66.

Σχολιάστε τη συμπεριφορά των Ιταλών αξιωματικών. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ηρωική, μολονότι οι ίδιοι ήταν οι επιτιθέμενοι στον πόλεμο; Γιατί δεν έπιαναν αιχμαλώτους οι αλβανοί αντάρτες; Πώς επηρέασε τη συμπεριφορά τους η πολιτική των Ιταλών;

Γ-2. Η μεταχείριση των αιχμαλώτων από τους αλβανούς εθνικιστές

«Το πιο αξιοσημείωτο γεγονός όμως, που σημάδεψε την παραμονή του στρατού στο χωριό, ήταν η σύλληψη δυο Παρτιζάνων, των πρώτων αιχμαλώτων αυτής της επιχείρησης. Ήταν και οι δυο τους μικρά παιδιά, δώδεκα χρονών ο ένας και δέκα ο άλλος, και είχαν μείνει πίσω κατά την υποχώρηση των Παρτιζάνων από το Σούπαλ, εξαντλημένοι από την πείνα και την αϋπνία. Την ώρα που τους είδαμε είχαν και οι δύο φάει και ξεκουραστεί και μολονότι ήταν ακόμη αρκετά νυσταγμένοι, έμοιαζαν να έχουν πολύ καλή διάθεση για να πιάσουν φιλίες. Ο τρόπος που μιλούσαν ήταν γεμάτος από φράσεις της κομμουνιστικής διαλέκτου και μας είπαν πως είχε περάσει σχεδόν ένας χρόνος από τότε που το είχαν σκάσει από τα σπίτια τους, κοντά στην Αυλώνα για να πάνε με τους Παρτιζάνους. Και οι δύο έλεγαν πως είχαν συμμετάσχει σε επιχειρήσεις εναντίον των Μπαλλιστών και των Γερμανών.

Amery, σ. 222-223.

Σχολιάστε την ηλικία των αιχμαλώτων Παρτιζάνων; Ποια είναι η γνώμη σας για τα παιδιά – στρατιώτες; Ποια γνώμη έχετε για τους στρατούς που τα δέχονται και τα χρησιμοποιούν; Υπάρχουν σήμερα παιδιά στρατιώτες σε κάποια μέρη του κόσμου; Συγκρίνετε αυτά που λέει το κείμενο με την Εικόνα 22. Επίσης, συγκρίνετε τη στάση απέναντι στους αιχμαλώτους που περιγράφεται εδώ, με αυτήν που είδαμε στην προηγούμενη πηγή. Μπορεί κανείς να συναγάγει κάποιο γενικό συμπέρασμα βασιζόμενος μόνον σ' αυτά τα δύο σύντομα αποσπάσματα; Εξηγήστε τη θέση σας.

► Εικ. 32. Η 4^η Μεραρχία Παρτιζάνων στα βουνά του Μαυροβουνίου, 1944

Dedijer, 1941-1944.

► Εικ. 33. Ρουμάνοι στρατιώτες ανεβασμένοι σε καμήλες στις μάχες του Καυκάσου

PRIN NISIPURILE CAUCAZULUI

Soldatii romani folosesc camilele ca mijloc de transport (P. P.)

Universul, φ. 272, 5 Οκτωβρίου 1942.

Παίρνοντας υπ' όψιν σας ότι η μεγάλη πλειονότητα του ρουμανικού στρατού απαρτιζόταν από αγρότες, σχολιάστε εν συντομία τις ενδεχόμενες αντιδράσεις των στρατιωτών απέναντι στις καμήλες,

που ήταν ένας εντελώς εξωτικός τρόπος ταξιδιού για τον ρουμανικό στρατό. Μπορεί ο πόλεμος να θεωρηθεί σαν ένα μέσο για ν' αποκτήσουμε νέες εμπειρίες, όχι αναγκαστικά κακές;

II. Ωμότητες

Γ-3. Ανακοινώσεις των γερμανών στρατιωτικών διοικητών της Ελλάδας προς τον τοπικό πληθυσμό (1943)

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ο συλλαμβανόμενος καταστρέφων ή οπωσδήποτε βλάπτων τηλεφωνικά σύρματα θα τυφεκίζεται. Η ποινή αυτή θα επιβάλλεται και εις γυναίκας και ανηλίκους.

Εάν ο δράστης δεν ήθελε συλληφθή, θα συλλαμβάνονται πέντε πρόσωπα από τα πλησιόχωρα χωριά άτινα και θα τυφεκίζονται. Εις τας Κοινότητας εις τας οποίας ήθελον ανήκει τα ανωτέρω πρόσωπα θα επιβάλλεται ποινή περουσιακή.

Η διαταγή αυτή ισχύει από της δημοσιεύσεώς της.

Εν Κερκύρα τη 23 Οκτωβρίου 1943

Ο Διοικητής της Νήσου Κερκύρας

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΑΦΟΡΩΣΑ ΤΗΝ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΝ ΑΠΕΡΓΙΩΝ

Πάσα απεργία θα θεωρείται ως εχθρική εκδήλωσις του πληθυσμού έναντι των Αρχών Κατοχής και αν ακόμη δεν θίγονται αμέσως στρατιωτικά συμφέροντα. Το αυτό ισχύει και δια την υποκίνησιν εις απεργίαν και την απόπειραν απεργίας.

Θα καταστείλω με άπαντα τα εις την διάθεσίν μου μέσα, αμειλίκτως, πάσαν τοιαύτην απόπειραν.

Αι παραβάσεις εις το μέλλον θα τιμωρούνται εις βαρείας περιπτώσεις με θάνατον. Ιδίως, η ποινή του θανάτου θα επιβάλλεται εις τους υποκινήτάς και αρχηγούς. Οι λοιποί συμμετέχοντες εις απεργίας θα τιμωρούνται με βαρείας ποινάς φυλακίσεως και αποστολήν εις στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων.

Αθήναι τη 10-9-43

Ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος

Φλάισερ, τ. Β', σ. 169.

Γ-4. Γερμανική προκήρυξη προς τον πληθυσμό (Οκτώβριος του 1943) μετά το πρώτο κύμα μαζικών αντιποίνων στην Ελλάδα

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΕ ΛΑΕ!

Τα γερμανικά στρατεύματα υπεχρεώθησαν να καταστρέψουν τα χωριά σας, διότι υπεβροθήσατε τους αντάρτας, οι οποίοι δολοφονικώς εφόνευσαν τους στρατιώτας μας.

Εις σας εναπόκειται να εμποδίσεται τους αντάρτας να μη επιτίθενται κατά των γερμανών στρατιωτών.

Άμα τη παρουσία ανταρτών οφείλετε ν' αναφέρητε αμέσως τούτο εις το πλησιέστερον γερμανικόν φυλάκειον. Ούτω θα δυνηθούν τα γερμανικά στρατεύματα να εξασφαλίσουν την ζωήν, την οικογένειάν σας και την περιουσίαν σας. Τα γερμανικά στρατεύματα δεν ευρίσκονται εν Ελλάδι ως εχθρός του ελληνικού πληθυσμού. Οι μόνοι εχθροί μας είναι αι αντάρται, οι οποίοι διαταράσσουν την ησυχίαν και την τάξιν του τόπου.[...]

Εις το εξής πρέπει να καλλιεργήσητε αγαθάς σχέσεις με τα γερμανικά στρατεύματα δια την αποκατάστασιν της ησυχίας και τάξεως, αλλά κυρίως και προς το ίδιον ατομικόν σας συμφέρον.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Φλάισερ, τ. Β', σ. 223.

Μπορούσαν πράγματι οι κάτοικοι των χωριών, που κατέστρεψε ο γερμανικός στρατός, να εμποδίσουν τους αντάρτες να εξαπολύουν επιθέσεις εναντίον τους; Ήταν πράγματι ο στόχος του γερμανικού στρατού κατοχής στην Ελλάδα η προστασία της ζωής και της περιουσίας του τοπικού πληθυσμού, όπως ισχυριζόταν αυτή η ανακοίνωση; Τι σκέφτεστε σχετικά με την επιβολή της θανατικής ποινής στα γυναικόπαιδα για τέτοιου είδους πράξεις;

Εικ. 34. Αντίποινα του γερμανικού στρατού στην Ελλάδα: φωτογραφία μαζικών εκτελέσεων στο Αγρίνιο, 1943

Φλάισερ, τ. Α', σ. 347.

Γ-5. Οι διαταγές του Χίτλερ σχετικά με τη συμπεριφορά του γερμανικού στρατού στα κατεχόμενα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης

«Προκειμένου οι συνομωσίες να πληγούν στη ρίζα τους, με την πρώτη ευκαιρία και χωρίς κανένα δισταγμό θα πρέπει να λαμβάνονται αυστηρότατα μέτρα, ούτως ώστε να επιβάλλεται η εξουσία των δυνάμεων κατοχής και να αποτρέπεται οποιαδήποτε περαιτέρω εξάπλωση των ανατρεπτικών ιδεών. Κατά την εφαρμογή των ανωτέρω θα πρέπει να λαμβάνετε υπ' όψιν σας ότι σε αυτές τις χώρες η ανθρώπινη ζωή δεν έχει αξία και μόνον με όλως ασυνήθη αυστηρότητα μπορούν να επιτευχθούν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα τρόμου. Ως αντίποινα για τη ζωή ενός γερμανού στρατιώτη θα πρέπει αναλογικά να επιβάλλονται θανατικές ποινές σε πενήντα έως εκατό κομμουνιστές. Ο τρόπος των εκτε-

λέσεων θα πρέπει να είναι τέτοιος, ώστε να δημιουργεί αίσθηση τρόμου».

Krizman, σ. 520.

Καθώς τα παραπάνω περιέχονταν σε διαταγή που είχε εκδοθεί επίσημα, ο γερμανικός στρατός δε θεωρούσε πως αυτές οι εκτελέσεις αποτελούσαν εγκλήματα. Εσείς συμφωνείτε με αυτήν τη στάση; Μπορούν οι νόμοι και οι κανόνες πάντοτε να ορίσουν σωστά το τι αποτελεί έγκλημα και τι όχι;

Γ-6. Γερμανικές ωμότητες στην κατεχόμενη Αλβανία (Ιούλιος του 1943)

«Καθώς πήρα το δρόμο της επιστροφής, είδα καπνό να ανεβαίνει από άλλα χωριά που καίγονταν και υπέθεσα πως τους είχαν βάλει φωτιά οι Ιταλοί για αντίποινα. Είχα κάνει λάθος, γιατί έπεσα πάνω στον Σαφέτ Μπούτκα και την τσέτα του (στρατιωτικό απόσπασμα) από άνδρες των Μπαλλί Κομπετάρ, που μου είπαν ότι αυτό που είδα να καίγεται ήταν το χωριό του Μπαρμάς και ότι του είχαν βάλει φωτιά οι Γερμανοί. Είπε πως είχαν κάψει, για αντίποινα, γυναικόπαιδα ζωντανά μέσα στα σπίτια τους και ότι τα πυροβολούσαν, όταν αυτά προσπαθούσαν να δραπετεύσουν. Πρόσθεσε ότι μια γερμανική μεραρχία είχε μόλις φθάσει στην Κορυτσά από τη Φλώρινα. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που ακούγαμε για Γερμανούς στην Αλβανία».

Smiley, σ. 52

Η στάση των Γερμανών απέναντι στους ιταλούς στρατιώτες μετά την παράδοση των τελευταίων, τον Οκτώβριο του 1943

«Εκεί μου έτυχε μια ακόμη καθυστέρηση, γιατί οι χωρικοί επέμεναν να μου δείξουν τους τάφους εξήντα πέντε ιταλών αξιωματικών που τους είχαν υποχρεώσει να θάψουν οι Γερμανοί. Είχανε δει πρώτα τους Γερμανούς να τους σκοτώνουν. Τους είδαν, είπαν, να δένουν τα χέρια των Ιταλών, να τους βάζουν στη σειρά, να τους θερίζουν με τα πολυβόλα και να αποτελειώνουν τους τραυματίες με τις ξιφολόγχες. Ήταν ολοφάνερο πως φοβούνταν τους Γερμανούς, μετά από αυτά που είχαν δει, κι έμοιαζαν ανακουφισμένοι, όταν με είδαν να φεύγω».

Smiley, σ. 93.

Σε τι αποσκοπούσε η τόσο ωμή συμπεριφορά του γερμανικού στρατού; Πότε μπορεί να συνέβη το δεύτερο από τα γεγονότα που περιγράφονται παραπάνω; Υπήρξαν παραδείγματα ενεργειών ανάλογης ωμότητας από τους Γερμανούς στη δική σας χώρα;

Γ-7. Ο Δον Πιέτρο Μπρινιόλι⁴⁶: Λειτουργία για τον χτυπημένο μου λαό (απόσπασμα ημερολογίου)

«25 Αυγούστου. Απεγνωσμένες γυναίκες. Η μια ζητά δικαιοσύνη.

Στο χωριό, μόλις φτάσαμε, φυλακίσαμε όλους τους άνδρες, όπως συνήθως. Στην αρχή των επιχειρήσεων οι άνθρωποι δεν ανησυχούσαν, όταν φυλακίζαμε τους άνδρες, επειδή δεν ήξεραν τι τους περίμενε. Καθώς όμως άρχισαν να εξαπλώνονται τα νέα για το τι συνέβαινε έπειτα⁴⁷, κάτι σαν ένα κύμα απόγνωσης άρχισε να ξεσπά. Το ίδιο έγινε και σ' αυτό το «απελευθερωμένο» χωριό.

Επειδή πήραν τους άντρες στο λιβάδι και εκεί τους έβαλαν υπό φρούρηση, οι γυναίκες μαζεύτηκαν όχι μακριά από εκείνο το μέρος και άρχισαν να παρακαλούν για τη ζωή των ανδρών τους και να κλαίει με τόσο καημό, που συγκλονίστηκαν ακόμη και κάποιοι από τους λιγότερο ευαίσθητους στρατιώτες. Κατά διαστήματα κάποιοι πήγαινε να βρῖσει αυτές τις καημένες και τις απειλούσε πως θα εκτελούσαν όλους τους άνδρες, αν δεν σταματούσαν τα μοιρολόγια τους. Για μια στιγμή σώπαιναν όλες, έπειτα ακούγαμε συγκρατημένους λυγμούς και στο τέλος έκλαιγαν ακόμη πιο απεγνωσμένα από πριν».

Repe, σ. 201.

Ο συγγραφέας αυτού του ημερολογίου δεν ήταν μόνον μάρτυρας στα γεγονότα που περιγράφει, αλλά συμμετείχε σ' αυτά. Υπάρχουν ενδείξεις συμπόνιας στα λόγια του;

Γ-8. Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Τσβέτο Κομπάλ⁴⁸

«Λίγες μέρες αργότερα μας στοίβαξαν για μεταφορά. Κάπου χίλιοι άνθρωποι μεταφέρονταν με ένα και μόνο τρένο. Το ταξίδι μας κράτησε δυο μέρες. Από το δρόμο κιόλας, μερικοί άνθρωποι στο βαγόνι μας πέθαναν. Υπήρχε φρικτή ζέστη, ανυπόφορες συνθήκες. Τα βαγόνια ήταν βαγόνια για ζώα χωρίς καμία δυνατότητα να χρησιμοποιήσεις τουαλέτα. Όταν φτάσαμε μεταφέραμε τα πτώματα από τον σιδηροδρομικό σταθμό στην κορυφή του λόφου, εκεί που ήταν το στρατόπεδο συγκέντρωσης. Λίγο προτού φτάσουμε στο Μαουτχάουζεν, ένας κρατούμενος πυροβολήθηκε, μόνο και μόνο επειδή μάζεψε ένα άγουρο μήλο από το δρόμο...

Μιλώντας από την εμπειρία μου, θα ήθελα να πω στις νεότερες γενιές πόσο απαραίτητο είναι να πολεμά κανείς κάθε μορφή βίας. Καμία μορφή βίας, ακόμη και αν έχει τις καλύτερες προθέσεις, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί...».

Repe, Συνέντευξη με τον Τσβέτο Κομπάλ (βίντεο).

Τι σκέφτεται ο Τσβέτο Κομπάλ, επιζήσας του στρατόπεδου συγκέντρωσης του Μαουτχάουζεν, για τη βία; Εσείς συμμερίζετε την άποψή του;

⁴⁶ Ο ντον Πιέτρο Μπρινιόλι ήταν ιερέας του ιταλικού στρατού κατοχής στην Σλοβενία και την Κροατία. Κατά τη διάρκεια του πολέμου κράτησε ένα ημερολόγιο, το οποίο δημοσιεύτηκε τη δεκαετία του 1960. Δεν έπαψε να είναι πιστός στην Ιταλία, αλλά επίσης περιέγραφε και καταδίκαιζε την απάνθρωπη μεταχείριση του άμαχου πληθυσμού της Σλοβενίας και της Κροατίας από τον ιταλικό στρατό κατά τη διάρκεια της ιταλικής επίθεσης το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1942: πυρπολήσεις χωριών, εκτελέσεις ομήρων, εκποτισμοί σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, κλοπές. Ο Μπρινιόλι κατηγορούσε για τη φρίκη, την οποία έζησε, τον ίδιο τον πόλεμο και κατά κάποιον τρόπο αναζητούσε την απάντησή σε όλα αυτά που τον βασάνιζαν στην ιδέα, πως ένοχος για όλα δεν ήταν παρά ο ίδιος ο πόλεμος.

⁴⁷ Εκτελέσεις ομήρων ή αποστολές στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

⁴⁸ Ο Τσβέτο Κομπάλ γεννήθηκε στις 15 Δεκεμβρίου του 1921. Έγινε μέλος του αντιστασιακού κινήματος της Σλοβενίας το 1941. Τον Γενάρη του 1941 τον συνέλαβαν και τον έστειλαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσιβιτς και αργότερα στο Μαουτχάουζεν. Την άνοιξη του 1944 δραπέτευσε από το στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων του Λιντς στην Αυστρία και κατέληξε με τους Παρτιζάνους της Σλοβενίας. Τον Ιούνιο του 1944 ένα παράνομο παρτιζάνικο τυπογραφείο δημοσίευσε το φυλλάδιό του για το Μαουτχάουζεν που είναι και το πρωιμότερο γνωστό δημοσιευμένο κείμενο για ένα από τα πιο φρικτά στρατόπεδα συγκέντρωσης (βλ. και την Εικ. 36.).

Εικ. 35. Φωτογραφίες καμένων και κατεστραμμένων χωριών (αντίποινα)

Φλάισερ, τ. Β', σ. 497.

Γ-9. Επιστολή προς τον Χίτλερ⁴⁹

Παράτσιν, 25^η Μαρτίου του 1941

Προς τον Αδόλφο Χίτλερ
Βερολίνο

Το υφάδι της δικαιοσύνης έχει πια ξεσκιστεί. Η αλαζονεία και η βία κυριαρχούν. Οι μεγάλοι καταπιέζουν τους μικρούς και μέσα στην έπαρσή τους αγνοούν τον Θεό. Δεν έχουν ψυχή.

Ο αιμοδιψής Χίτλερ ορμά να σπείρει κάθε λιβάδι της οικουμένης με πόνο και φρίκη. Ούτε και η Πατρίδα

μας δεν γλυτώνει. Σου τείνουμε το έντιμό μας χέρι, αλλά εσύ θέλεις να μας ξεριζώσεις την καρδιά. Με το πάθος σου να κατακτήσεις και να καταπιέσεις, ποδοπατάς όλα μας τα ιερά και τα όσια που είχαμε κρατήσει σε όλη την περίοδο της μακραίωνης σκλαβιάς, ποδοπατάς την ελευθερία και την τιμή μας, ποδοπατάς την περηφάνειά μας. Εμείς, παιδιά κι εγγόνια μεγάλων προγόνων, φωνάζουμε σε σένα, Χίτλερ, γιε του Κάιν – αρκετά! Αν δεν ακούσεις τώρα, θα έχεις να κάνεις με τα δυνατά μας χέρια. Θα χύσουμε το αίμα σου και με πόδια δράκου θα σου πατήσουμε το λαιμό για να μη ξανασηκωθείς ποτέ πια. Θυμήσου πως ίσως, ο Θεός να έχει επιλέξει εμάς για να σε εκδικηθούμε για όλα σου τα κρίματα. Θυμήσου το αυτό.

(υπογραφή) Δόκτωρ Σβέτολικ Ντραγκάσεβατς
Νομάρχης (επίτιμος)

Κεντρική Διοίκηση Ασφαλείας του Ράιχ
Βερολίνο, 16 Μαΐου 1941

Προς την Αστυνομία Ασφαλείας και την Υπηρεσία Ασφαλείας (SD)

Einsatzkommando⁵⁰ Βελιγραδίου

ΘΕΜΑ: Σβέτολικ Ντραγκάσεβατς, Νομάρχης (επίτιμος),
Παράτσιν, Γιουγκοσλαβία

Το Προσωπικό Γραφείο του Φύρερ, Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα, σας αποστέλλει την συνημμένη επιστολή του προαναφερθέντος Νομάρχη (επίτιμου), συνοδευόμενη από μετάφρασή της. Η συνημμένη επιστολή περιέχει σκαιότατες ύβρεις και κατηγορίες εναντίον του Φύρερ. Σας ζητώ να λάβετε τα αναγκαία μέτρα εις βάρος του συντάκτη της και να μου αναφέρετε σχετικά σε περίπτωση επιτυχούς συλλήψεώς του.

Με διαταγή
(υπογραφή) Μπαστς

Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, BDS, d-77.

⁴⁹ Στο κείμενο υπάρχει η εξής σημείωση στα σερβικά: «Ο συγγραφέας απειβίωσε σε στρατόπεδο εγκλεισμού στις 14 Ιανουαρίου του 1942». Την ημέρα που γράφηκε αυτή η επιστολή η Γιουγκοσλαβία προσχωρούσε στη συμμαχία του Άξονα. Δύο μέρες αργότερα η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ανατράπηκε με πραξικόπημα και στις 6 Απριλίου άρχισε η γερμανική εισβολή. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε πως ο συγγραφέας δεν μπορεί να αντιλαμβανόταν πλήρως, τη στιγμή που έγραφε την επιστολή, πόσο μεγάλο κίνδυνο θα διέτρεχε εξαιτίας της.

⁵⁰ Κατοχική διοίκηση.

3 Προσπαθείστε να κατανοήσετε ποια κίνητρα μπορεί να είχε ο συντάκτης της επιστολής. Κατά τη γνώμη σας, όταν έγραφε το γράμμα ο Σβέτολικ Ντραγκάσεβατς, είχε επίγνωση του κινδύνου που θα διέτρεχε εξαιτίας του; Αν ναι, γιατί παρ'όλα αυτά αποφάσισε να το στείλει;

Εικ. 36. Εμπροσθόφυλλο του φυλλαδίου για το Μαουτχάουζεν

Key Αυτό το φυλλάδιο γράφτηκε από τον Τσβέτο Κομπάλ τον Ιούνιο του 1944 και είναι ένα από τα πρωιμότερα δημοσιευμένα κείμενα για ένα από τα φρικτότερα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Γ-10. Γερμανικά μέτρα για την αντιμετώπιση της εξέγερσης στη Σερβία

«...Καθώς η αποτυχία αυτή προκάλεσε αξιοσημείωτη βλάβη στην υπόληψη των ενόπλων μας δυνάμεων [...] νομίζω πως τουλάχιστον για λόγους γοήτρου, αν όχι και για άλλους, είναι αναγκαίο να αντιμετωπιστεί με απόλυτη σκληρότητα τουλάχιστον σ'ένα συγκεκριμένο μέρος, ούτως ώστε και τα υπόλοιπα μέρη της Σερβίας να φοβηθούν και να παραδειγματιστούν. [...] Οι γυναίκες και τα παιδιά δρουν ως σύνδεσμοι κι επίσης αναλαμβάνουν τον ανεφοδιασμό [των ανταρτών]. Επομένως, την τιμωρία πρέπει να υποστεί ολόκληρος ο πληθυσμός και όχι μόνον οι άνδρες».

Ο ίδιος ο Στρατηγός Μπαίμε, μόλις έφτασε στη Σερβία, εξέδωσε μια διαταγή σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να εφαρμοστούν «αυστηρά μέτρα, τα οποία θα αποτελέσουν ένα απειλητικό παράδειγμα που δεν θα αργήσει να ακουστεί σε ολόκληρη τη Σερβία».

Αυτή η πολιτική βασιζόταν σε διαταγές σχετικά με την καταστολή του αντιστασιακού κινήματος στις κατεχόμενες χώρες, που είχαν έρθει «από τα ανώτατα κλιμάκια», δηλαδή από το κεντρικό αρχηγείο του Χίτλερ. Τις εξέδωσε, με διαταγή του Χίτλερ, ο Στρατάρχης Κάιτελ, στις 18 Σεπτεμβρίου του 1941. Σε ένα σημείο τονιζόταν: «Προκειμένου να καταπνιγεί το κίνημα εν τη γενέσει του, πρέπει να εφαρμοστούν τα πιο δραστικά μέτρα. [...] Σε σχέση με αυτό, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι η ανθρώπινη ζωή συχνά δεν έχει αξία σε αυτά τα μέρη και το επιζητούμενο εκφοβιστικό αποτέλεσμα δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνον εάν χρησιμοποιηθεί όλως εξαιρετική αυστηρότητα».

Božović, σ. 23.

Key Το παραπάνω κείμενο σκιαγραφεί την ένοπλη εξέγερση που ξέσπασε στη Σερβία το καλοκαίρι του 1941. Η υποστήριξη του πληθυσμού προς τις δυνάμεις των εξεγερμένων, σε συνδυασμό με τις απώλειες που προκάλεσαν στις δυνάμεις κατοχής, έδωσαν το έναυσμα για ένα απάνθρωπο συστηματικό κύμα αντιποίνων που εξαπλώθηκαν σε όλη τη Σερβία το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς. Τον Σεπτέμβριο του 1941, ο επικεφαλής της γερμανικής κατοχικής διοίκησης, Στρατηγός Τούρνερ, πρότεινε στον Στρατηγό Μπαίμε, επικεφαλής των γερμανικών δυνάμεων στη Σερβία, τα μέτρα που περιγράφονται παραπάνω.

Γ-11. Σφαγή άμαχων ομήρων στο Κραγκούγιεβατς⁵¹

Στις 20 Οκτωβρίου, γύρω στις επτά το πρωί, γερμανικές μονάδες υπό τη διοίκηση του Ταγματάρχη Καίνιχ περικύκλωσαν την πόλη. «Τότε ο κλοιός άρχισε να κλείνει και οι γερμανοί στρατιώτες συλλάμβαναν όλους αδιακρίτως τους άνδρες. [...] Άρπαζαν τον κόσμο από τους δρόμους, τα σπίτια, τα καταστήματα, τα καφενεία, την εκκλησία και απ' όπου αλλού τους έβρισκαν. Έπιασαν τους δικαστές, τους γραμματείς και τους διαδίκους στα δικαστήρια, τους καθηγητές, τους δασκάλους και τους μαθητές στα σχολεία. [...] ακόμη και οι άρρωστοι στα νοσοκομεία δεν γλίτωναν. Έτσι συγκέντρωσαν έναν τεράστιο αριθμό ανδρών, περί τις οχτώ με εννέα χιλιάδες και τους έκλεισαν στα υπόστεγα του πυροβολικού».

Οι τουφεκισμοί άρχισαν το πρωί της 21^{ης} Οκτωβρίου:

«Σκότωναν τους ομήρους με τον εξής τρόπο: τους έπαιρναν σε ομάδες [...] και υπό ισχυρή φρουρά τους οδηγούσαν στους τόπους της εκτέλεσης που βρίσκονταν κοντά στο φαράγγι της Σούζιτσας, στο Σουμαρίτσε και στα υπόστεγα του πυροβολικού. Ο τόπος της εκτέλεσης εκτεινόταν σε μήκος δεκάδων χιλιομέτρων. Εκεί τους σκότωναν με ριπές πολυβόλων, με αυτόματα όπλα και με τουφέκια. [...] Στο μεταξύ, όλοι οι άλλοι που περίμεναν τη σειρά τους να οδηγηθούν στον τόπο της εκτέλεσης, άκουγαν το κροτάλισμα των πολυβόλων και των οπλοπολυβόλων και τους πυροβολισμούς των τουφεκιών, ενώ εκείνοι που βρίσκονταν στο δρόμο προς τον τόπο αυτό, είχαν την ευκαιρία να τα δουν όλα, λίγες στιγμές προτού σκοτωθούν και αυτοί».

«Ισχυρίζονταν (οι Γερμανοί) στις προκηρύξεις τους πως είχαν σκοτώσει δυο χιλιάδες τριακόσιους Σέρβους. Αυτό είναι εξίσου ανακριβές, αφού μόνο στο Κραγκούγιεβατς και χωρίς να μετρήσουμε εκείνους που

σκότωσαν στα γύρω χωριά, σκότωσαν επτά χιλιάδες εκατό με επτά χιλιάδες τριακόσιους Σέρβους».⁵²

Božović, σ. 50.

Η σφαγή των άμαχων ομήρων στο Κραγκούγιεβατς ακολούθησε την επίθεση ομάδων Παρτιζάνων εναντίον της κωμόπολης Γκόρνι Μιλάνοβατς στα μέσα Οκτωβρίου, όπου είχαν σκοτωθεί είκοσι έξι γερμανοί στρατιώτες και τραυματίστηκαν άλλοι δέκα. Η σφαγή πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τη «συνταγή για τη Σερβία», η οποία πρόβλεπε την εκτέλεση εκατό ομήρων για κάθε άνδρα των αρχών κατοχής που σκοτωνόταν και άλλων πενήντα για κάθε τραυματία. Στη σύλληψη και την κράτηση των ομήρων βοήθησαν το γερμανικό στρατό τοπικές ομάδες συνεργατών (Σερβικό Εθελοντικό Σώμα).

Το απόσπασμα που διαβάσατε προέρχεται από τη μαρτυρία του Ντανίλο Μιχαήλοβιτς, υψηλόβαθμου αξιωματικού της αστυνομίας της κυβέρνησης των συνεργατών του κατακτητή, ο οποίος επισκέφτηκε το Κραγκούγιεβατς μερικές ημέρες μετά τη σφαγή.

Σεβόταν ο γερμανικός στρατός τον στρατιωτικό νόμο; Γνωρίζετε κάποιο ανάλογο περιστατικό που να συνέβη στη χώρα σας;

Γ-12. Έκθεση των Παρτιζάνων για τη δράση των Ιταλών και των Τσέτνικ στην περιοχή της Λίκας, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1942

Οι Τσέτνικ λήστευαν και σκότωναν τους Κροάτες όποτε μπορούσαν, ιδίως τους οπαδούς του NOB⁵³. Έτσι, σκότωσαν τον Ιβάν Σέμπελι από το Γκλίμποντολ, πατέρα εννέα παιδιών, τον Μίγιο Μέσιτς από το Λίπατς, τον Μίγιο Φέρτιτς και τη γυναίκα του, τον μηχανικό Σάριτς από το Πλάσκο, τον μηχανικό Ντενίσοφ από το Ντρέζ-

51 Οι σφαγές του Οκτώβρη του 1941 στο Κραγκούγιεβατς, το Κράλιεβο και άλλες πόλεις σε ολόκληρη τη Σερβία, οι οποίες διαπράχθηκαν από τη Βέρμαχτ και είχαν θύματα χιλιάδες νεκρούς, αποτελούν τραγική μαρτυρία της αληθινής, γυμνής ουσίας του συστήματος της κατοχής. Από τις αρχές Αυγούστου του 1941 ως τα μέσα Φεβρουαρίου του 1942, 7.776 άτομα σκοτώθηκαν ή εκτελέστηκαν σε συγκρούσεις, ενώ άλλες 20.149 οδηγήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα, στο πλαίσιο εφαρμογής αντιποίνων.

52 Ο αριθμός αυτός αποτελούσε την επίσημη εκτίμηση για πολύ καιρό. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο σέρβος ιστορικός Βεντσεσλάβ Γκλίσιτς και αργότερα κάποιοι άλλοι συγγραφείς έδειξαν πως ο αριθμός αυτός των θυμάτων ήταν υπερβολικός, αλλά και πάλι ξεπερνούσε τον αριθμό που είχαν δώσει οι γερμανικές αρχές, δηλαδή τους δύο χιλιάδες τριακόσιους νεκρούς.

53 Narodno Oslobođilacka Borba (Εθνικός Απελευθερωτικός Αγώνας: η ονομασία που χρησιμοποιούσαν οι Παρτιζάνοι για το κίνημα της αντιφασιστικής αντίστασης).

νικ. Στις περισσότερες ληστείες και τους σκοτωμούς μεταμφιέζονταν φορώντας σκούφους Παρτιζάνων, για να κάνουν να φανεί πως υπεύθυνοι για αυτά τα εγκλήματα ήταν οι Παρτιζάνοι. Τον Σεπτέμβριο του 1942, μαζί με τους Ιταλούς, οργάνωσαν μια επιχείρηση στο χωριό Πονίφκε και στα περίχωρα, όπου λεηλάτησαν κι έκαψαν ενενήντα έξι σερβικά σπίτια. [...] Οι Τσέτνικ συχνά προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τα εγκλήματά τους, λέγοντας πως τους είχαν διατάξει να τα κάνουν οι ιταλικές δυνάμεις κατοχής. Εκφράζοντας τη λύπη τους για τα σερβικά σπίτια που έκαιγαν, εξηγούσαν πως ως αντισταθμισμα έκαιγαν ακόμη περισσότερα κροατικά.

Jelić-Butić, σ. 161.

Κ Απώτερος σκοπός των Τσέτνικ ήταν η δημιουργία μιας Μεγάλης Σερβίας, η οποία θα συμπεριλάμβανε τις περιοχές της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Πίστευαν πως για να το πετύχουν αυτό, θα έπρεπε πρώτα να «εκκαθαρίσουν» τους μη σερβικούς πληθυσμούς των περιοχών που διεκδικούσαν. Οι ενέργειες των Τσέτνικ συχνά συντονίζονταν με τις ενέργειες του ιταλικού στρατού κατοχής, ο οποίος έλεγχε το δυτικό μέρος του ΑΚΚ⁵⁴.

Σ Πώς δικαιολογούσαν οι Τσέτνικ τα εγκλήματά τους; Ποια κριτήρια είχαν για την επιλογή των θυμάτων τους; Γιατί και σε ποιες περιπτώσεις έκαιγαν τα σπίτια των συμπατριωτών τους;

Γ-13. Η φρίκη των φυλακών των Ουστάσι στο Σεράγεβο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το θύμα είναι μια νεαρή κροάτισα κομμουνίστρια

Μαρτυρία της Στέφισσα Μπελάκ-Πάσιβιτς

Το χειρότερο πράγμα για μένα ήταν οι ξυλοδαρμοί που υπέφερα, ενώ την ίδια ώρα με κατέβρεχαν με παγωμένο νερό μέσα στο Δεκέμβριο, στο υπόγειο της υπηρεσίας επίβλεψης των Ουστάσι. Οι Ουστάσι με έδερναν με βάρδιες. Θυμάμαι πως το γυμνό μου σώμα έβγαζε αχνούς, πως πήγαινα να πέσω, αλλά με συγκρατούσε το παγωμένο νερό από τη μάνικα. Έπειτα απ' αυτό άρχιζαν να με κλωτσάνε με τις μπότες τους, με μπασιούνια και με μαστίγια. Όλο μου το σώμα

σκεπαζόταν από ματωμένες μελανιές. Έπειτα μας έριχναν δεμένες στο τσιμεντένιο πάτωμα των κελιών μας. Μετά από αυτούς τους ξυλοδαρμούς παραμιλούσαμε από τον πυρετό. Επίσης, μας έκαναν φάλαγγα, μας χτυπούσαν με βέργες στα πέλματα των ποδιών μας. Οι περισσότερες υποφέραμε τέτοια βασανιστήρια. Άλλες άντεξαν, άλλες όχι.

Albahari, σ. 431.

Κ Η Στέφισσα Μπελάκ Πάσιβιτς επιβίωσε από ένα φρικτό βασανιστήριο. Δε χρειάζεται να απαντήσετε εδώ σε ερωτήσεις, απλώς προσπαθείτε να φανταστείτε τι είδους συνέπειες μπορεί να έχουν τέτοια βασανιστήρια την υπόλοιπη ζωή των θυμάτων τους.

► Εικ. 37. Φωτογραφία από την κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου, 17 Αυγούστου 1941

Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, Συλλογή Φωτογραφιών.

Κ Καθημερινές σκηνές της κατοχής στην κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου, την Τεράζιγιε. Από τη μια πλευρά υπάρχει η ψευδαίσθηση της «κανονικότητας», με ανθρώπους να κάνουν περίπατο ντυμένους με τα καλοκαιρινά τους ρούχα, με πανώ που καλούσαν το κοινό στους αγώνες στον ιππόδρομο της πόλης και πάνω στο κτίριο, ένα άλλο πανώ με το σύνθημα της γερμανικής οργάνωσης μαζικών διακοπών: «Kraft durch Freude» (Δύναμη μέσω της χαράς). Από την άλλη πλευρά, η ωμή πραγματικότητα της κατοχής: τα απαχονισμένα πτώματα των ομήρων να αιωρούνται στους φανοστάτες.

54 Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας (Nezavisna Drzava Hrvatska).

Γ-14. Έκθεση των ρουμανικών αστυνομικών αρχών σχετικά με την κατάσταση των Τσιγγάνων που εκτοπίστηκαν στην Τρανσιστρία

Επιθεώρησης Χωροφυλακής Οδησσού

Δελτίον ηθικού χωροφυλακής – Σεπτέμβριος 1943

Οι Τσιγγάνοι τοποθετήθηκαν στην περιοχή των περιφερειών Μπερεζόφκα και Οτσιάσοφ, συνολικά 2.441 Τσιγγάνοι. Η μόνιμη τάση αποφυγής των αγροτικών εργασιών βεβαιώνεται για τους Τσιγγάνους και αυτό τον μήνα. Η μεταφορά τους στην Τρανσιστρία έχει προκαλέσει βαθιά δυσαρέσκεια μεταξύ των Τσιγγάνων. Όλοι τους προσπαθούν να επιστρέψουν στη χώρα χρησιμοποιώντας κάθε μέσο. Μεγάλες ομάδες Τσιγγάνων συνελήφθησαν, ενώ προσπαθούσαν να επιστρέψουν στη χώρα χρησιμοποιώντας ψευδή πιστοποιητικά και άδειες. Είναι απαραίτητη η εντατική και διαρκής επίβλεψή τους, ειδάλλως θα δραπετεύσουν από τις αποικίες των οχθών του ποταμού Μπουκ.

Δεν διαθέτουν ρουχισμό και ο επερχόμενος χειμώνας τους προκαλεί τρόμο, καθώς είναι σχεδόν γυμνοί. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης τον χειμώνα θα πεθάνουν από το ψύχος και τον υποσιτισμό, όπως είχε συμβεί και κατά τον παρελθόντα χειμώνα. Μ' αυτόν τον τρόπο, την επόμενη άνοιξη το πρόβλημα των Τσιγγάνων στην Τρανσιστρία θα έχει «εξαφανιστεί», όταν δηλαδή και αυτοί θα έχουν «εξαφανιστεί».

Εθνοπολιτισμικές μειονότητες:

Οι ρουμάνοι ρομά (1919–1944), τεκμ. 339.

Ποιες ήταν οι κύριες αιτίες θανάτου μεταξύ των εκτοπισμένων τσιγγάνων; Θέλησαν οι αρχές να λάβουν οποιαδήποτε μέτρα για την προστασία αυτών των ανθρώπων, τους οποίους οι ίδιες είχαν εξορίσει; Πώς σχεδίαζαν οι ρουμανικές αρχές να λύσουν το «τσιγγάνικο πρόβλημα»;

Γ-15. Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς περιγράφει τη ζωή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Στάρα Γκράντιτσκο

«Κάτω από το κελί έχει ένα κελάρι που είναι την άνοιξη γεμάτο νερό. Το νερό έρχεται από τον ποταμό Σάβα

μέσω ενός καναλιού ανακατεμένο με τα προϊόντα των υπονόμων. Δηλαδή το κανάλι επικοινωνεί με τον Σάβα. Προτού ο Σάβας αρχίσει ν' ανεβαίνει, το άνοιγμα του καναλιού πρέπει να κλείσει για να μη μπαίνουν μέσα τα νερά. [...] Όταν πήραν στα χέρια τους τη φυλακή οι Ουστάσι, που δεν το 'ξεραν αυτό, άφησαν την άνοιξη το άνοιγμα ανοιχτό κι έτσι ο Σάβας μπήκε μέσα στο κανάλι και γέμισε το κελάρι μέχρι το επίπεδο της στάθμης του νερού του. [...] Για να σβήσουν τη δίψα τους αυτοί οι κακόμοιροι,⁵⁵ χαμήλωναν τα παπούτσια τους μέσα από το παράθυρο του κελαριού και από εκεί τα έριχναν μέσα στο κελάρι [...] έτσι έβγαζαν νερό. [...] Επίσης, κατέβαζαν τα παπούτσια τους μέσα από την καμινάδα για να βγάλουν λίγο βρώμικο υγρό. Ένας φυλακισμένος που δουλειά του ήταν να καθαρίζει κάθε μέρα τον διάδρομο μπροστά απ' αυτό το κελί, κάποτε μου είπε τα εξής: –Απ' όλες τις δουλειές που μ' έβαλαν να κάνω στο στρατόπεδο, αυτή, μέσα σ' εκείνες τις συνθήκες, ήταν η πιο τρομερή. Κουβαλούσα έναν κουβά νερό και τον πέταγα στο πάτωμα. Έβλεπες δάχτυλα να βγαίνουν από τη χαραμάδα της πόρτας αυτού του καταραμένου κελιού. Κάποιος άλλος προσπαθούσε να μουλιάσει τα χέρια του. Εδώ κι εκεί έβλεπες να βγαίνει ένα κουτάλι, κάποιος κακομοίρης προσπαθούσε να μαζέψει λίγα βρωμόνερα. Μερικοί από αυτούς έβγαζαν τα παπούτσια τους, ενώ άλλοι ξάπλωναν στο πάτωμα για να μπορέσουν να γλύψουν τα βρωμόνερα. Το κατώφλι του κελιού ήταν χαμηλό, έτσι όταν πέταγα το νερό στο πάτωμα, έμπαινε λίγο μέσα στο κελί. Ενώ κάποιιοι ορμούσαν να μαζέψουν και την τελευταία σταγόνα, άλλοι φώναζαν «Μην πετάς νερά! Σταμάτα επιτέλους, δεν μπορούμε ν' ακούμε να τρέχει το νερό».

Jakovljević, σ. 164-165.

Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς, προπολεμικός πολιτικός και μέλος του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος, είχε φυλακιστεί κι αυτός στο στρατόπεδο της Στάρα Γκράντιτσκο. Ήταν ένα από τα στρατόπεδα που είχαν φτιάξει οι Ουστάσι, σύμφωνα με το παράδειγμα των φασιστών μεντόρων τους, για τα μέλη των μειονοτήτων που καταδίωκαν (Ρομά, Σέρβους, Εβραίους) και για τους πολιτικούς τους αντιπάλους, όποια εθνικότητα και αν είχαν οι τελευταίοι.

55 Οι κρατούμενοι που οι Ουστάσι τους υπέβαλαν στο μαρτύριο της δίψας.

Εικ. 38. Αφίσα με τα ονόματα των εκτελεσμένων ομήρων στη ζώνη γερμανικής κατοχής στη Σλοβενία

G-16. Γράμμα μιας γυναίκας προς την οικογένειά της από το στρατόπεδο συγκέντρωσης τη Στάρα Γκράντιτσκα

«Την άλλη μέρα είχε έρθει στο κελί μου και τον είχαν πάρει τα δάκρυα. Ξέρεις ότι μου δήλωσε κιόλας πως κατά κάποιον τρόπο μ' αγαπούσε; Του είπα να τα αφήσει κατά μέρους αυτά για την ώρα. Δεν με νοιάζουν τέτοια πράγματα εδώ μέσα. Πρέπει πρώτα, πρώτα να κερδίσει το σεβασμό μου, να διορθώσει αυτά που κάνει στραβά, να βοηθήσει κόσμο. Μου υπόσχεται πως θα 'ναι καλός. Προσπαθεί να με πείσει πως δε θα μ' αφήσει ακόμη και στην πιο δύσκολη στιγμή. Όσο είναι αυτός εδώ μέσα, κανείς δεν θα με βασανίσει. Αν φτάσει το ένταλμα να με εκτελέσουν, θα έρθει να το κάνει αυτός προσωπικά. Θα μου ρίξει μια σφαίρα στο σβέρκο. Λέει πως δεν πονάει, αλλά στον εαυτό του δε θέλει να το δοκιμάσει. Τέτοιες συζητήσεις έχουμε, που λες. Μέσα από αυτόν έχω κιόλας αποκτήσει και κάποιες άλλες διασυνδέσεις. Έγινα χαρτορίχτρα, τους λέω τη μοίρα τους [των Ουστάσι] διαβάζοντας τα χαρτιά. Είναι εκπληκτικό πόσα μαντεύω. [...] Δεν υπάρχει άλλος τρόπος. Εσύ φεύγεις για τη λευτεριά και μένα δεν μ' αφήνουν να βγω ούτε στο προαύλιο. Καλό σου ταξίδι, τρεις φορές καλό. Τα θυμάσαι όλα όσα έχεις να πεις στους δικούς μου; Μη ξεχάσεις να δώσεις ένα φιλή από τη μαμά στο κοριτσάκι μου.

Jakovljević, σ. 304.

Αυτό το γράμμα το έδωσε κρυφά στον Γιακόβλεβιτς ένα άλλο θύμα του στρατόπεδου συγκέντρωσης, μια γυναίκα, η Ντίκα, που ανήκε στο παρτιζάνικο κίνημα αντίστασης, επειδή αναμενόταν ότι ο Γιακόβλεβιτς θα απελευθερωνόταν σύντομα. Στο υστερόγραφο η Ντίκα περιγράφει την ασυνήθιστη σχέση της με έναν άλλο από τους έγκλειστους του στρατοπέδου, τον οποίο ο Γιακόβλεβιτς γνώριζε με το ψευδώνυμο: η *Εξοχότητα*. Επειδή ανήκε στους Ουστάσι, η *Εξοχότητα* απολάμβανε καλύτερη μεταχείριση απ' ό,τι οι υπόλοιποι φυλακισμένοι του στρατοπέδου (κομμουνιστές, Εβραίοι, Ρομά, Σέρβοι).

Στο πρώτο απόσπασμα περιγράφεται πώς οι Ουστάσι βασάνιζαν τους κρατούμενους τους με τη δίψα. Μπορείτε να βρείτε κάποιον κατανοητό λόγο γι' αυτό το βασανιστήριο; Συνδεόταν με την πλευρά στην οποία ανήκαν οι κρατούμενοι και για την οποία πολεμούσαν ή μήπως με τον χαρακτήρα, τις διαθέσεις κ.λπ. των δεσμοφυλάκων; Εσείς τι σκέφτεστε για τη συμπεριφορά της *Εξοχότητας*; Ποια είναι η στάση του απέναντι στους κρατούμενους, στις εκτελέσεις τους και στην παραμονή τους στο στρατόπεδο εν γένει;

G-17. Ένας στρατιώτης των Ουστάσι περιγράφει τις βιαιότητες τις οποίες διέπραξε

«Η «Εξοχότητα» πιο πριν σκότωνε τον καιρό του σε κάποιο κατάσταση – ήταν, έλεγε, αρχιυπάλληλος μιας μεγάλης επιχείρησης – και τις νύχτες του τις περνούσε σε νάιτ κλαμπ και σε καπηλειά. Τώρα περίμενε πώς και πώς τη μέρα που θα αφιερωνόταν στο νέο του λειτούργημα. [...] Η «Εξοχότητα» είναι κάτι παραπάνω από πολιτικός. Είναι γεννημένος για να συντονίζει τους πάντες. Είναι ιδιαίτερα σκληρό γι' αυτόν το ότι δεν μπορεί να πάρει ενεργό μέρος στο στρατό, μολονότι το στρατηγικό του ταλέντο είναι ασυνήθιστο. Θα καθάριζε τη χώρα απ' όλους τους εχθρούς της στο πι και φι. Σκεφτείτε μόνο, με πόση επιτυχία εκτέλεσε το καθήκον που του είχε ανατεθεί στη Βοσνία! Όταν οι Ούγγροι, μετά την πτώση [της Γιουγκοσλαβίας] πήραν στο κυνήγι τους εθελοντές [του Γιουγκοσλαβικού στρατού], εκείνοι το 'σκασαν για την πατρίδα τους, τη Βοσνία, δηλαδή πατρίδα τους ήταν κατά το παρελθόν, αλλά παρ' όλα αυτά παρέμενε ο τόπος στον οποίο εί-

χαν γεννηθεί. Αυτοί οι άνθρωποι λοιπόν έπρεπε να καταγραφούν.

– Πώς το κατάφερες αυτό;

– Εύκολο! Τους ζήτησα να παρουσιαστούν και αυτοί ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση. Τους είπα ότι σε λίγο θα τους πήγαιναν σ' ένα χωριό, όπου θα ήταν απολύτως ασφαλείς. Ανέλαβα προσωπικά να τους ταΐζω καλά, μόλις έρχονταν και δηλώνονταν. Έπειτα τους ξαπόστειλα σε σκεπαστά φορτηγά.

– Για πού;

– Για έναν μικρότερο σταθμό. Δεν έχεις ιδέα, αλλά για όλην αυτή την επιχείρηση δεν χρειάζεσαι παρά δύο αγόρια. Ολόγυρα είχαμε επανάσταση, οι φυγάδες τα είχανε χάσει. Στη συνέχεια τους ξεπάστρεψαν οι γύφτοι. Και μετά εμείς απαλλαγίκαμε και απ' αυτά τα καθάρματα. Κρίμα που, εκτός απ' αυτούς τους γύφτους, είχα να σκοτώσω και αρκετούς από τους δικούς μας που πήραν μέρος σ' όλα αυτά. Το έκαναν με δική τους πρωτοβουλία, αλλά οι αρχές των Ουστάσι δεν μπορούν να παίρνουν την ευθύνη για τις ιδιοτροπίες του καθενός. Πήγαν χαράμι λοιπόν, αλλά τι να γίνει, η μητέρα πατρίδα καλεί τους καλύτερους της γιούς να θυσιαστούν. Εμείς λοιπόν, ήμασταν τώρα καλυμμένοι, εκείνοι που ήταν ένοχοι είχαν τιμωρηθεί. Το σκορ ήταν εκατό – ένα. [...]

Αντί να παραδεχτεί η «Εξοχότητα» το μίσος του και τον πληγωμένο του εγωισμό, του άρεσε ν' ανακαλύπτει κάποια άλλα, υψηλότερα κίνητρα για όσα έκανε. Αναζητούσε αυτά τα κίνητρα και πιθανότατα τα έβρισκε στην εκκαθάριση της κροατικής γης από τους Σέρβους και της κροατικής οικονομίας από τους Εβραίους».

Jakovljević, σ. 54, 57.

Αυτή είναι μια από τις πολυάριθμες συζητήσεις του Ιλίγια Γιακόβλεβιτς με τον Ουστάσι, γνωστό ως η «Εξοχότητα», στη Στάρα Γκραντίσκα.

Οι αρχές των Ουστάσι στο ΑΚΚ είχαν καταστρώσει σχέδιο εξόντωσης ορισμένων εθνικών μειονοτήτων: των Ρομά, των Εβραίων και των Σέρβων. Άρπαζαν τις περιουσίες των μελών αυτών των μειονοτήτων κι έπειτα τα έστελναν στα στρατόπεδα και τα εξόντωναν. Την ίδια μεταχείριση επιφύλασσαν και στους Κροάτες που δεν συμφωνούσαν με το καθεστώς των Ουστάσι. Η πολιτική τους απέναντι στους Εβραίους δεν ήταν διαφορετική από εκείνη της ναζιστικής Γερμανίας: τους αφαίρεσαν όλα τα αστικά δικαιώματα και οι γάμοι μεταξύ Εβραίων

και προσώπων «άρειας» καταγωγής απαγορεύτηκαν από το «Συνταγματικό διάταγμα περί της προστασίας του Αρείου αίματος και της τιμής του Κροατικού λαού».

Θεωρούσε η Εξοχότητα ότι είχε κάνει κανένα έγκλημα; Πώς δικαιολογεί τις πράξεις του και ποια είναι τα κίνητρα που τον ωθούν στις δολοφονίες ανθρώπων; Πώς δικαιολογεί τη δολοφονία των δικών του ανδρών;

Γ-18. Εγκλήματα των ανταρτών στο Μπλάιμπουργκ. Ο Κόλιν Γκάννερ, λοχαγός του Βασιλικού Ιρλανδικού Πεζικού, βλέπει τους αιχμαλώτους να περνούν...

Ήταν οι Ουστάσι, τους οποίους οι στρατιώτες του Τίτο οδηγούσαν στο θάνατο. Οι Ουστάσι ήταν στην πραγματικότητα Γιουγκοσλάβοι που είχαν πολεμήσει από την αρχή στη γερμανική πλευρά. Τώρα, μετά την κομμουνιστική νίκη του Τίτο, έπρεπε να οδηγηθούν στη σφαγή, κυριολεκτικά να σφαχτούν. Η γραμμή τους έμοιαζε να μην έχει τέλος, καθώς τους οδηγούσαν από τη γέφυρα του Δράβα στη γιουγκοσλαβική μεριά. Άντρες, γυναίκες, παιδιά και μωρά που τα κρατούσαν στα χέρια, όλοι πεθαμένοι της πείνας, προχωρούσαν ανάμεσα στους ανθρώπους του Τίτο, που ήταν καβάλα σε μικρόσωμα άλογα και κρατούσαν εκείνα τα διαβόητα κοζάκικα μαστίγια που έχουν στην άκρη τους μολύβι, τις ναγκάικες, με τις οποίες μπορείς να ξεσκίσεις το πρόσωπο ενός ανθρώπου μ' ένα χτύπημα. Τα χρησιμοποιούσαν ελεύθερα.

Grčić, σ. 141-142.

Οι γιουγκοσλάβοι Παρτιζάνοι θεωρούσαν πως οι ίδιοι ήταν πολεμιστές οι οποίοι σέβονταν τους νόμους του πολέμου και απεχθάνονταν το έγκλημα και παρουσιάζονταν προς τα έξω μ' αυτό τον τρόπο. Υποστήριζαν πως, ως εκ τούτου, διέφεραν από τους εγκληματικούς φασιστικούς στρατούς. Ωστόσο, δε δίσταζαν να επιβάλουν τη θανατική ποινή σε αιχμαλώτους ή σε αμάχους που τους αναγνώριζαν (ή απλώς τους υποπεύονταν) ως συνεργάτες των δυνάμεων κατοχής ή των Ουστάσι. Το Μάιο του 1945, οι Παρτιζάνοι απώθησαν διάφορους φασιστικούς στρατούς από τα γιουγκοσλαβικά εδάφη

προς τα βορειοδυτικά. Οι Ουστάσι, μαζί με πολίτες της Κροατίας, κινήθηκαν προς τα σημερινά σλοβενοαυστριακά σύνορα έχοντας ως στόχο να παραδοθούν στο βρετανικό στρατό (παρά στους Παρτιζάνους). Ωστόσο, οι Βρετανοί δε δέχτηκαν την παράδοσή τους κι έτσι αναγκάστηκαν να γυρίσουν πίσω και να παραδοθούν στους Παρτιζάνους. Πολλοί αιχμάλωτοι πολέμου δολοφονήθηκαν και βασανίστηκαν από τους στρατιώτες του νικηφόρου στρατού. Αυτό άρχισε στην αυστριακή κωμόπολη του Μπλάιμπουργκ και συνεχίστηκε έπειτα, όταν οι αιχμάλωτοι υποχρεώθηκαν να προχωρήσουν πεζή νότια, βαθιά μέσα στο γιουγκοσλαβικό έδαφος (πορεία που έμεινε γνωστή ως «Ο δρόμος της σταύρωσης»).

Τι ήταν αυτό που προκάλεσε τα μαζικά αντίποινα στο τέλος του πολέμου; Συγκρίνετε αυτό το παράδειγμα με παρόμοιες εκδηλώσεις «θριαμβευτικής μανίας» σε άλλα θέατρα του πολέμου (Χιροσίμα, Δρέσδη, σουδήτες Γερμανοί, γάλλοι συνεργάτες των κατακτητών κ.λπ.). Μπορεί η εκδικητική συμπεριφορά στο τέλος του πολέμου να δικαιολογηθεί, επειδή αγωνίστηκε κανείς για μια δίκαιη υπόθεση στη διάρκειά του;

Γ-19. Ο Τίτο για τα εγκλήματα των Παρτιζάνων⁵⁶

Όσον αφορά αυτούς τους προδότες, που βρέθηκαν στη χώρα μας και πιο συγκεκριμένα βρίσκονται μέσα σε κάθε έθνος, αυτό είναι ζήτημα για την ιστορία. Το χέρι της δικαιοσύνης, το χέρι της εκδίκησης του λαού μας έπιασε τους περισσότερους και λίγοι μονάχα κατάφεραν να το σκάσουν, κρυμμένοι κάτω απ' τα φτερά των προστατών τους και να φύγουν από τη χώρα.

Grčić, σ. 41.

III. Το Ολοκαύτωμα

Γ-20. Απόσπασμα από τον Βουλγαρικό Νόμο για την Προστασία του Έθνους

24 Δεκεμβρίου 1940

Είναι το «χέρι της εκδίκησης» πάντοτε το «χέρι της δικαιοσύνης»; Πρόκειται δηλαδή για το ίδιο πράγμα, όπως αφήνει να εννοηθεί αυτή η πηγή; Εξηγήστε την πρόταση: «αυτό που για τον ένα είναι έγκλημα, για τον άλλον είναι δικαιοσύνη».

► Εικ. 39. Βλαντιμίρ Φιλάκοβατς: Θύματα. Ελαιογραφία σε καμβά, Ζάγκρεμπ 1943

Κροατικό Ιστορικό Μουσείο.

Περιγράψτε αυτή την εικόνα. Τι είναι το φορτίο του κάρου; Τι σκέφτεστε σε σχέση με τη φρίκη του πολέμου ως αντικείμενο ενός έργου τέχνης; Ποια θεωρείτε πως ήταν η στάση του καλλιτέχνη απέναντι στο φρικτό αντικείμενο του έργου του;

Άρθρο 21.

Τα άτομα εβραϊκής καταγωγής δεν επιτρέπεται:

α) Να κατέχουν την βουλγαρική υπηκοότητα. Οι γυναίκες εβραϊκής καταγωγής παίρνουν την υπηκοότητα του συζύγου τους.

⁵⁶ Τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο τέλος του πολέμου αποτελούσαν για πολλά χρόνια θέμα ταμπού στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία.

β) Να συμμετέχουν ως εκλογείς ή υποψήφιοι, τόσο σε δημόσιες ψηφοφορίες όσο και σε εκλογές μη κερδοσκοπικών σωματείων, εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η εκλογή αφορά οργάνωση ατόμων αποκλειστικά εβραϊκής καταγωγής.

γ) Να κατέχουν θέσεις σε οποιαδήποτε κρατική, δημοτική ή άλλη δημόσια αρχή, εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες πρόκειται για φορέα ατόμων αποκλειστικά εβραϊκής καταγωγής [...]

ε) Να παντρεύονται ή να συζούν με άτομα βουλγαρικής καταγωγής. Οι γάμοι μεταξύ ατόμων εβραϊκής καταγωγής και Βουλγάρων οι οποίοι συνάπτονται μετά την έναρξη ισχύος αυτού του νόμου, θεωρούνται ως ανυπόστατοι και μη τελεσθέντες. [...]

Άρθρο 23.

Εφεξής απαγορεύεται η εγκατάσταση στη Σόφια ατόμων εβραϊκής καταγωγής.

Άρθρο 24.

Τα άτομα εβραϊκής καταγωγής απαγορεύεται να κατέχουν ή να ενοικιάζουν ακίνητη περιουσία, τα ίδια προσωπικά ή μέσω πληρεξουσίων. Στους επαρχιακούς οικισμούς, εκτός των θερέτρων, απαγορεύεται να κατέχουν οποιοδήποτε κτίσμα. [...]

Άρθρο 26.

Το Υπουργικό Συμβούλιο έχει το δικαίωμα, έπειτα από σχετική έκθεση του υπουργού Εμπορίου, Βιομηχανίας και Εργασίας, να περιορίζει, απολύτως ή εν μέρει, την προσωπική ή κεφαλαϊκή συμμετοχή ατόμων εβραϊκής καταγωγής σε ορισμένους κλάδους του εμπορίου, της βιομηχανίας και των τεχνών.

Εντός ενός μηνός από της ενάρξεως ισχύος του παρόντος Νόμου, όλα τα άτομα εβραϊκής καταγωγής υποχρεούνται να δηλώσουν προς τις αρχές το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας τους.

Η επιβίωση - Ανθολογία τεκμηρίων 1940-1944, σ. 157-161.

Υπάρχει κάποια αντίστοιχη μαρτυρία από τη δική σας χώρα εκείνη την εποχή; Η αντισημιτική πολιτική στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης επιβλήθηκε αποκλειστικά από τη γερμανική επιρροή; Είχαν περιθώριο επιλογών οι σύμμαχοι της Γερμανίας; Επίσης, αξίζει να αναλυθεί η ονομασία αυτού του νόμου: ήταν στ' αλήθεια ανάγκη να προστατευτεί από τους Εβραίους το βουλγαρικό (ή οποιοδήποτε άλλο) έθνος;

Γ-21. Βούλγαροι βουλευτές διαμαρτύρονται ενάντια στον εκτοπισμό των Εβραίων

[...] Ψιθυρίζεται ότι η βουλγαρική κυβέρνηση σκοπεύει να απελάσει αυτούς τους ανθρώπους από τη χώρα μας. Αυτοί οι ψίθυροι είναι οπωσδήποτε ανυπόστατοι και κακόβουλοι, καθώς αυτοί οι άνθρωποι είναι βούλγαροι πολίτες και η απέλασή τους θα είχε αρνητικές επιπτώσεις, όχι μόνον επειδή θα στιγματίζε τον εθνικό χαρακτήρα της Βουλγαρίας αλλά κι επειδή θα επηρέαζε αρνητικά τις διεθνείς σχέσεις της χώρας μας στο μέλλον.

Ένα μικρό έθνος δεν έχει την ελευθερία να αδιαφορεί για τα ηθικά ζητήματα. Ο ισχυρός ηθικός χαρακτήρας είναι το μεγαλύτερό μας όπλο εναντίον των μελλοντικών αδικιών. Αυτό έχει μεγάλη σημασία για εμάς, επειδή Εσείς, αγαπητέ Πρωθυπουργέ της χώρας, οπωσδήποτε θα θυμόσαστε ότι πριν από όχι πολύ καιρό υποφέραμε κι εμείς οι ίδιοι από τις βαριές ηθικές και πολιτικές συνέπειες της ηθικά έκτροπης νομοθεσίας, την οποία είχαν θεσπίσει ορισμένα άτομα.

Ποια βουλγαρική κυβέρνηση θα θέλαμε σήμερα να επιβαρύνουμε με μια τέτοια ευθύνη για το μέλλον; Οι Εβραίοι στη Βουλγαρία είναι λίγοι. Το κράτος είναι ισχυρό και διαθέτει πλήθος νόμιμων μέσων για την πάταξη κάθε εγκληματικού στοιχείου, αδιακρίτως της προελεύσεως του τελευταίου. Επομένως, είναι περιττή η προσφυγή σε νέα και άκρως απάνθρωπα μέτρα, τα οποία θα μπορούσαν ενδεχομένως να οδηγήσουν σε μελλοντικές κατηγορίες περί βουλγαρικής συμμετοχής σε μαζική ανθρωποκτονία. Αυτές οι ενδεχόμενες κατηγορίες άμεσα θα βαρύνουν τους ώμους της σημερινής κυβέρνησης της Βουλγαρίας, αλλά συγχρόνως θα αποτελούν και μια βαρειά κληρονομιά για τον βουλγαρικό λαό τού σήμερα και των μελλοντικών γενεών. Τα αποτελέσματα παρόμοιων πολιτικών επιλογών είναι εύκολα προβλέψιμα κι επομένως δε θα έπρεπε να επιτρέψουμε να επέλθουν. Θα μας είναι αδύνατο να συμεριστούμε οποιοδήποτε μερίδιο της ευθύνης για κάτι τέτοιο.

Η επιβίωση - Ανθολογία τεκμηρίων 1940-1944, σ. 216-218.

Αυτή είναι μια ανακοίνωση διαμαρτυρίας προς τον πρωθυπουργό (με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου του 1943), η οποία υπογράφηκε από τον αντιπρόεδρο της 25^{ης} Συνόδου της Βουλγαρικής Εθνοσυνέλευσης,

Ντ. Πέσεφ και άλλους σαράντα δύο πληρεξούσιους εναντίον της απέλασης των Εβραίων από τη Βουλγαρία. Οι υπογράφοντες επιμένουν πως τα νέα αντιεβραϊκά μέτρα θα έπρεπε να βασίζονται σε πραγματικά πολιτικά συμφέροντα και στις εθνικές αντιλήψεις του βουλγαρικού λαού. Θέτουν προς την κυβέρνηση το ερώτημα, αν είναι διατεθειμένη να αναλάβει την τεράστια ιστορική ευθύνη της απέλασης αθώων υπηκόων της, προκειμένου να εξυπηρετήσει τα σχέδια μιας ξένης δύναμης.

Σχολιάστε την πρόταση: «Ένα μικρό έθνος δεν έχει την ελευθερία να αδιαφορεί για τα ηθικά ζητήματα». Μήπως αυτό σημαίνει πως τα «μεγάλα» έθνη διαθέτουν αυτή την ελευθερία; Με ποιους τρόπους ανησυχούσαν για το μέλλον οι συντάκτες αυτής της ανακοίνωσης διαμαρτυρίας;

Γ-22. Διαταγή της Στρατιωτικής Διοίκησης Βελιγραδίου

25 Απριλίου 1941

ΔΙΑΤΑΓΗ

- 1) Όλοι οι Εβραίοι, οι οποίοι διαμένουν στην πόλη του Βελιγραδίου, επιτρέπεται να αγοράζουν τρόφιμα και άλλα αγαθά στις πλατείες και τις αγορές της πόλεως μόνον μετά τις 10.30 π.μ. Οι πωλητές δεν πρέπει να τους πωλούν οτιδήποτε πριν από αυτή την ώρα.
- 2) Στις δημόσιες βρύσες και στα υπόλοιπα μέρη, όπου σχηματίζονται σειρές αναμονής, οι Εβραίοι μπορούν να λάβουν σειρά αναμονής, μόνον αφού πρώτα θα έχουν εξυπηρετηθεί οι άρειοι πολίτες.
- 3) Απαγορεύεται σε όλους τους εμπόρους να πωλούν τρόφιμα και άλλα αγαθά στους Εβραίους σε τιμές υψηλότερες κι εν γένει παρανόμως.
- 4) Οι Εβραίοι που δεν συμμορφώνονται με τη Διαταγή αυτή θα τιμωρούνται με φυλάκιση έως τριάντα (30) ημερών και πρόστιμο έως 10.000 δηναρί-

ων. Αναλόγως των περιστάσεων, μπορεί επίσης να αποστέλλονται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Η ίδια τιμωρία θα επιβάλλεται και στους εμπόρους, οι οποίοι υποπίπτουν στην περίπτωση του Άρθρου 3 της παρούσης Διαταγής.

5) Η αστυνομία του Βελιγραδίου, δηλαδή τα κατά τόπους Αστυνομικά Τμήματα, θα είναι αρμόδια για την επιβολή των ποινών σύμφωνα προς αυτήν τη Διαταγή.

Η Διαταγή αυτή τίθεται σε ισχύ αμέσως.

Διετάχθη την 25^η Απριλίου του 1941, εν Βελιγραδίω

Ο Διοικητής

Συνταγματάρχης φον Κάιζενμπεργκ

Božović, 1941, σ. 54.

Γιατί απαγορεύθηκε στους Εβραίους να αγοράζουν τρόφιμα πριν από τις 10.30 το πρωί; Ποια ποινή προβλεπόταν για την παράβαση αυτής της διαταγής;

Γ-23. Ο Ίων Αντωνέσκου καταδικάζει το πογκρόμ στο Ιάσιο⁵⁷

4 Ιουνίου, 1941

Διαταγή υπ' αρ. 255 του Στρατηγού Ίωνα Αντωνέσκου, ηγέτη του Κράτους, προς όλες τις Μονάδες Στρατού και Χωροφυλακής της Χώρας, σχετικά με τα αιματηρά αντίποινα εναντίον του εβραϊκού πληθυσμού στην πόλη του Ιασίου

Η κατάλυσις της τάξεως η οποία παρατηρήθηκε πριν από λίγες ημέρες στο Ιάσιο, παρουσίασε μια άκρως δυσάρεστη εικόνα του στρατού και των κρατικών αρχών.

Κατά την απώλεια της Βεσσαραβίας, αποτέλεσε πραγματικό όνειδος για τον στρατό το ότι υποχρεώθηκε να δεχτεί χωρίς αντίδραση τις προσβολές και τις επιθέσεις Εβραίων και Κομμουνιστών. Η αισχύνη είναι ακόμη μεγαλύτερη όμως, όταν μεμονωμένοι στρατιώτες και μάλιστα με δική τους πρωτοβουλία,

⁵⁷ Στις 30 Ιουνίου του 1941 η ρουμανική κυβέρνηση ανακοίνωσε πως πεντακόσιοι «Εβραιοκομμουνιστάι» είχαν εκτελεστεί στο Ιάσιο, επειδή είχαν ανοίξει πυρ εναντίον ρουμάνων και γερμανών στρατιωτών. Πράγματι, φαίνεται ότι στις 28 και στις 29 Ιουνίου είχαν ριχτεί πυροβολισμοί εναντίον στρατιωτών. Δεν υπήρξαν θύματα, αλλά άρχισε να ψιθυρίζεται ότι οι Εβραιοκομμουνιστές ετοιμάζονταν να επιτεθούν ενάντια στον στρατό που πολεμούσε στο μέτωπο, από τα μετόπισθεν. Χιλιάδες Εβραίοι συνελήφθησαν και αρκετοί σκοτώθηκαν. Ο Διοικητής της 14ης Μεραρχίας του ρουμανικού στρατού απαλλάχθηκε από τους Εβραίους που είχαν συλληφθεί, απελευθερώντας τους εκτός συνόρων. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, από τους 4.430 συνολικά ανθρώπους που απελάθηκαν με δυο αμαξοστοιχίες, επιβίωσαν περίπου οι μισοί.

επί μακρόν λεηλατούν και κακομεταχειρίζονται τον εβραϊκό πληθυσμό και φονεύουν αδιακρίτως, όπως συνέβη στο Ιάσιο.

Ο εβραϊκός λαός επί αρκετούς αιώνες αποσπούσε βάναυσα τον πλούτο του ρουμανικού λαού, τον οδηγούσε στη φτώχεια, εμπόδιζε την ανάπτυξη του και τον εκμεταλλεύταν κερδοσκοπικά. Η ανάγκη να απελευθερωθούμε από αυτήν τη μάστιγα που έπληξε τη Ρουμανία είναι αδιαμφισβήτητη, αλλά μόνον η Κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να λάβει τα απαραίτητα μέτρα. Αυτά τα μέτρα ήδη έχουν δρομολογηθεί κι εφαρμόζονται και θα συνεχιστούν σύμφωνα με τους κανόνες τους οποίους εγώ ο ίδιος θα αποφασίσω. Δεν μπορεί ο πρώτος τυχών πολίτης ή στρατιώτης να αναλαμβάνει να λύσει αυτοβούλως το εβραϊκό πρόβλημα προχωρώντας σε λεηλασίες και σφαγές.

Όταν εμείς προσφεύγουμε σε παρόμοια μέσα, δείχνουμε σε ολόκληρο τον κόσμο πως είμαστε λαός απειθάρχητος και απολίτιστος και κηλιδώνουμε ανεπίτρεπτα την εξουσία και το γόητρο του κράτους.

Δια της παρούσης αναστέλλω παντελώς κάθε ενέργεια η οποία έχει ξεκινήσει με ατομική πρωτοβουλία και καθιστώ τον στρατό και τις πολιτικές αρχές υπεύθυνες για την αυστηρή εφαρμογή της παρούσης Διαταγής. Εκείνοι οι οποίοι παραβιάζουν ή έχουν παραβιάσει τον παραπάνω νόμο, θα διωχθούν και θα υποστούν τις πιο αυστηρές ποινές που προβλέπει ο νόμος.

Στρατηγός Ίων Αντωνέσκου
Benjamin, τ. II, τεκμ. 98.

3 Ποια είναι η επίσημη θέση του στρατηγού Ίωνα Αντωνέσκου όσον αφορά το πογκρόμ του Ιασίου; Η καταδίκη των εκτρόπων σ' αυτή την πόλη υποδηλώνει εβραϊόφιλη στάση; Ποιος δηλώνεται πως είναι υπεύθυνος για την επίλυση του «εβραϊκού προβλήματος» στη Ρουμανία; Μολονότι ο Στρατηγός Αντωνέσκου κατηγορεί την εβραϊκή μειονότητα πως κινήθηκε εναντίον τού ρουμανικού στρατού, δηλώνει αντίθετος στην επιβολή μιας «Τελικής Λύσης» στο «εβραϊκό πρόβλημα». Εσείς συμφωνείτε πως η στάση του αποτελούσε απλώς μια αντίδραση στις ληστείες και τα εγκλήματα που διέπρατταν μεμονωμένα πρόσωπα; Ποια είναι η άποψή σας για το ζήτημα της συλλογικής ευθύνης;

► Εικ. 40. Τουρκική γελοιογραφία

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi - Açız, parasiziz.. Allahşkiniza beş dakika karaya çıkmamıza izin verin da zingin ulup yeledim!..

Akba'ba, 24 Ağustos 1939

Akba'ba, 24 Αυγούστου 1939.

Κ *Μετάφραση:* Μια καραβιά Εβραίοι φτάνουν στο λιμάνι της Σμύρνης. Ο Εβραίος: – Είμαστε απένταροι! Είμαστε πεινασμένοι! Σας παρακαλούμε, αφήστε μας να βγούμε από το καράβι για πέντε λεπτά και θα γυρίσουμε σ' αυτό πλούσιοι!

3 Ποιος είναι ο σκοπός αυτής της γελοιογραφίας; Ποιο στερεότυπο προωθεί;

Γ-24. Το στρατόπεδο συγκέντρωσης στο προάστειο Σαϊμίστε του Βελιγραδίου

Από την κατάθεση της Εντβίγκας Σένφαιϊν, κρατούμενης στο στρατόπεδο κράτησης Judenlager Zemlin (Sajmiste)

Αμέσως μόλις φτάσαμε στο στρατόπεδο, οι Γερμανοί μας είπαν ότι το στρατόπεδο βαθμιαία θα εκκενωνονταν, επειδή σκόπευαν να φυλακίσουν στο χώρο της Έκθεσης Κομμουνιστές, αλλά δεν μας έλεγαν πού θα μας πήγαιναν εμάς. [...] Για τις πρώτες μεταφορές κάλεσαν να παρουσιαστούν εθελοντές, και οι πρώτοι που κλήθηκαν ήταν η ομάδα με την οποία είχα έρθει κι εγώ, Εβραίοι από το Κοσμέτ.[...]

Εκείνοι που επιλέχθηκαν για μεταφορά διατάχθηκαν ή ακριβέστερα τους υποδείχθηκε ευγενικά να πάρουν μαζί τους τα πιο πολύτιμα αντικείμενά τους και να συσκευάσουν προσεκτικά όλα τα υπόλοιπα, βάζοντας επάνω στο δέμα τη σωστή διεύθυνση. [...]

Έτσι, αυτές οι μαζικές μεταφορές άρχισαν να γίνονται σχεδόν καθημερινά. Τις Κυριακές και τις γιορτές συνήθως δεν γίνονταν μεταφορές - εκκενώσεις, αλλά υπήρχαν και ημέρες που το αυτοκίνητο έκανε και δύο διαδρομές. Ο οδηγός του γκρίζου αυτοκινήτου συνήθως έμπαινε στο στρατόπεδο μονάχος του, μάζευε γύρω του παιδιά, τα χάιδευε, τα έπαιρνε αγκαλιά και τους έδινε ζαχαρωτά. Τα παιδιά τον αγαπούσαν και όποτε ερχόταν, ορμούσαν επάνω του για να πάρουν ζαχαρωτά. Κανείς απ' όσους ήταν στο στρατόπεδο δεν υποπτευόταν ότι έπαιρνε τους ανθρώπους στο θάνατο. Όλοι ήταν σίγουροι πως τους μετέφερε σε κάποιο άλλο στρατόπεδο.

Εγκλήματα των φασιστών κατακτητών... στη Γιουγκοσλαβία, σ. 33, 34.

Στην κατεχόμενη επικράτεια της Σερβίας ζούσαν περίπου 17.800 Εβραίοι. Δολοφονήθηκαν κάπου 14.000. Περίπου 6.320 Εβραίοι εξοντώθηκαν στο στρατόπεδο του Σαϊμίστε, στα περίχωρα του Βελιγραδίου. Είχε σταλεί εκεί από τη Γερμανία για την εξόντωσή τους ένα ειδικά διαμορφωμένο φορτηγό με θάλαμο αερίων. Εκτός από το στρατόπεδο του Σαϊμίστε, οι περισσότεροι άνδρες Εβραίοι εξοντώθηκαν, μαζί με Σέρβους και Ρομά, στις μαζικές εκτελέσεις ομήρων του 1941 και των πρώτων μηνών του 1942. Αυτή η εγκληματική ενέργεια οργανώθηκε και διαπράχθηκε με συστηματικό τρόπο από τον γερμανικό στρατό, κατά κύριο λόγο τον τακτικό στρατό, δηλαδή τη Βέρμαχτ.

Σχολιάστε τη συμπεριφορά του οδηγού του γκρίζου αυτοκινήτου. Αυτός ήξερε τι συνέβαινε στο Σαϊμίστε;

► Εικ. 41. Τουρκική γελοιογραφία

Bali, Παιδιά του Μωυσή, πολίτες της δημοκρατίας.

Δημοσιευμένη από την Τουρκική Αντισιωνιστική Εταιρεία. Το χταπόδι που στραγγαλίζει την υδρόγειο αντιπροσωπεύει τους Εβραίους. Ο υπότιτλος: «Ο κίνδυνος που περισφίγγει ολόκληρο τον κόσμο, ο παγκόσμιος Εβραϊσμός, ο Σιωνισμός. Δεν θα υπάρξει γαλήνη επάνω στη γη, όσο θα εξακολουθεί να υφίσταται αυτή η μάλιστα».

Γ-25. Τα μαρτύρια μιας νεαρής Εβραίας από το Σεράγιεβο

Η μαρτυρία της Χίμπας Ζίλτζιτς Κεχάγιτς

Τα φρικτά γεγονότα που ακολούθησαν το ξέσπασμα του πολέμου, οπωσδήποτε διαμόρφωσαν τη φυσιογνωμία χιλιάδων νέων ανθρώπων του Σεράγεβου και αυτό ίσχυε και για τις νέες κοπέλες. Εγώ ήμουν τότε δεκαέξι χρονών και πήγαινα στην έκτη γυμνασίου. Πρώτα απ' όλα διαλύθηκαν τα σχολεία της πόλης και τα κτίριά τους μετατράπηκαν σε στρατώνες. Στη δική

μου γειτονιά ζούσαν πολλοί Εβραίοι. Εγώ είχα μια πολύ στενή [Εβραία] φίλη, τη Ρεγγίνα Φίντσι. Η μητέρα της είχε ένα μικρό καπνοπωλείο στη γωνία της Μπαστσαρσιάς. Τις επισκεπτόμουν κι έβλεπα πως ζούσαν μέσα στο φόβο κάθε μέρα, τρομάζοντας με κάθε ψίθυρο, με κάθε βήμα που ακουγόταν, περιμένοντας την ώρα που θα εκτοπίζονταν και αυτές σε κάποιο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Είχαν κιόλας συσκευάσει τα πράγματά τους. Μια μέρα πράγματι τις οδήγησαν στο στρατόπεδο, αλλά η Ρεγγίνα κατόρθωσε να δραπετεύσει και ήρθε να κρυφτεί στο σπίτι μας. Δυστυχώς και παρ' όλο που εμείς την παρακινούσαμε να μείνει κι άλλο κρυμμένη, δεν είχε τη δύναμη να ζήσει χωρίς την οικογένειά της. Έτσι έφυγε ξανά για το στρατόπεδο συγκέντρωσης για να μοιραστεί και αυτή την τύχη των δικών της. Αυτή η καταδίωξη του εβραϊκού λαού και η ατμόσφαιρα φρίκης που ζούσαν οι οικογένειές τους, πράγματα που τα έζησα από κοντά, είναι από τα δυνατότερα αισθήματα που κουβαλώ μέσα μου από εκείνη την εποχή. Στην πόλη κυκλοφορούσαν κιόλας ψίθυροι για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γκράντισκας και του Γιανόσεβατς και για τους εκτοπισμούς και τα βασανιστήρια που υπέφεραν οι Κομμουνιστές και οι πατριώτες. Ακούγονταν τα νέα για τις τερατώδεις σφαγές των σέρβων κατοίκων στα χωριά, για τα πτώματα που πετάγονταν σε σπήλαια και βάραθρα, για τα χωριά που καίγονταν και αργότερα για τις σφαγές των Μουσουλμάνων από τους Τσέτνικ γύρω από τον ποταμό Δρίνο, για ποτάμια αίματος, για τους φυγάδες που έτρεχαν χωρίς να ξέρουν πού να πάνε, έχοντας αφήσει πίσω όλα τους τα υπάρχοντα, ελπίζοντας να σώσουν τη ζωή τους. Οι πρόσφυγες από τη Φότσα, τη Ρογκάτιτσα, το Βίσεγκραντ είχαν αρχίσει να φτάνουν στην πόλη. Οι μουσουλμανικές οικογένειες είχαν πάρει στην προστασία τους παιδιά ορφανά, σχεδόν τρελαμένα. Αναφέρω ένα μόνον κομμάτι της τρομερής ατμόσφαιρας εκείνου του καιρού. Αυτός ήταν λοιπόν ο φασισμός με όλη την απανθρωπιά και την ανελέητη σκληρότητά του.

Albahari, σ. 495-496.

Προσπαθείστε να αξιολογήσετε τη συμπεριφορά της Ρεγγίνας. Εσείς τι θα κάνατε, αν βρισκόσασταν στη θέση της; Ήταν εύκολη η απόφαση που πήρε; Τι σας λέει αυτή η μαρτυρία σχετικά με την ικανότητα αντίστασης του ανθρώπινου πνεύματος ακόμη και όταν περιβάλλεται από ένα πολύ καταπιεστικό καθεστώς;

► **Εικ. 42.** Άγνωστο κορίτσι περιμένει την εκτόπισή του κοντά στο Τσέλιε της Σλοβενίας

Γ-26. Τα αντιεβραϊκά μέτρα στην Ελλάδα

Σημειώσεις σχετικά με την παρούσα κατάσταση των Ελλήνων Εβραίων

Του Α.Λ. Molho

Κάιρο, 12 Οκτωβρίου, 1943

Τα αντιεβραϊκά μέτρα και οι δοσίλογες κυβερνήσεις

[...] Γεγονός παραμένει ότι μέχρι και το μήνα Φεβρουάριο αυτού του έτους οι Έλληνες Εβραίοι απολάμβαναν, τόσο εκ των πραγμάτων όσο και διά νόμου, το ίδιο καθεστώς με τους υπόλοιπους Έλληνες πολίτες. Τα μέτρα τα οποία υιοθετήθηκαν εναντίον των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και ολόκληρης της Μακεδονίας από τον Οκτώβριο και μετά, προέρχονταν αποκλειστικά από τις γερμανικές αρχές κατοχής. Οι τελευταίες ενεργούσαν, καθ' ομολογίαν, βάσει συγκεκριμένων διαταγών που προέρχονταν απευθείας από το γενικό επιτελείο του γερμανικού στρατού. Οι Ελληνικές Αρχές αρνήθη-

καν επανειλημμένα να ταυτιστούν με τα συγκεκριμένα μέτρα. Η Ορθόδοξη Εκκλησία ύψωσε τη φωνή της εναντίον τους. (Υπόμνημα διαμαρτυρίας Αρχιεπισκόπου Αθηνών προς τις γερμανικές αρχές). Τόσο οι ηγέτες του πολιτικού κόσμου όσο και οι εκπρόσωποι κοινωνικών και επαγγελματικών οργανώσεων υποστήριξαν ανοιχτά αυτή τη διαμαρτυρία. Η πίεση της ελληνικής κοινής γνώμης υπήρξε τόσο ισχυρή, ώστε ο δοσίλογος πρωθυπουργός, Ιωάννης Ράλλης, αναγκάστηκε να δεσμευτεί ότι θα παρέμβαινε υπέρ του εβραϊκού στοιχείου. Δε γνωρίζουμε αν τήρησε την υπόσχεσή του. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπήρξε κάποια επίσημη παρέμβαση.

Βερέμης, Κωνσταντοπούλου, σ.290.

Όταν εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα τα μέτρα εναντίον των Εβραίων, ένα ευρύ φάσμα οργανώσεων και θεσμικών φορέων, από την εκκλησία και την αστυνομική διεύθυνση Αθηνών ως τους κομμουνιστές, τους υποστήριξαν με τρόπο αποτελεσματικό. Το ΕΑΜ, η πιο ισχυρή από τις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις, προσέφερε την πιο αποτελεσματική συνδρομή στους Εβραίους: τους βοήθησε να κρυφτούν ή να διαφύγουν κι έτσι να διασωθούν. Ματαίωσε τα σχέδια των Ναζί καταστρέφοντας τα αρχεία της εβραϊκής κοινότητας της Αθήνας κι επίσης βοήθησε τον ραβίνο της να διαφύγει στις περιοχές που ελέγχονταν από το ίδιο. Ο παράνομος τύπος του ΕΑΜ δημοσίευε τακτικά εκκλήσεις προς τον πληθυσμό, ζητώντας του να προσφέρει βοήθεια στους εβραίους συμπατριώτες, ενώ οι οργανώσεις του διευκόλυναν το πέρασμα των Ελλήνων Εβραίων στη Μέση Ανατολή και δέχονταν εθελοντές στις γραμμές τους. Η Εκκλησία της Ελλάδος επίσης, βοήθησε τους Εβραίους προσπαθώντας να σταματήσει τους εκτοπισμούς. Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός συναντήθηκε με τον πληρεξούσιο απεσταλμένο του Ράιχ στην Ελλάδα και διαμαρτυρήθηκε σε έντονη γλώσσα για τα μέτρα που εφαρμόζονταν εναντίον των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη (βλέπε και πηγή Α-40).

Με ποιον τρόπο αντέδρασαν οι ελληνικές αρχές στα μέτρα που εφαρμόστηκαν εναντίον των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη;

Γ-27. Απόσπασμα από τα απομνημονεύματα ενός Έλληνα Εβραίου της Θεσσαλονίκης (1941-1943)

«Τας πρώτας ημέρας του Ιουλίου 1942 εδημοσιεύθη εις τας εφημερίδας της Θεσσαλονίκης επίσημος ανακοίνωσις της Γερμανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως Θεσσαλονίκης - Αιγαίου. Δι' αυτής προσεκαλούντο άπαντες οι Ισραηλίται άρρενες, ηλικίας 18-45 ετών, όπως παρουσιασθούν εις την πλατείαν Ελευθερίας την πρωίαν του Σαββάτου 12 Ιουλίου, [...] επί απειλή αυστηρών ποινών. [...] Η ενέργεια αύτη υπήρξεν η πρώτη, από της Κατοχής, επίσημος εκδήλωσις αντισημιτικής πολιτικής εν Θεσσαλονίκη. [...] Κατά την συγκέντρωσιν ταύτην σημειούνται αρκεταί κακοποιήσεις υπό Γερμανών στρατιωτικών και αξιωματικών εις βάρος των Εβραίων. Επειδή μερικοί εξ αυτών εβράδυνον να προσέλθουν, κτυπούνται βαναύσως δια των χειρών, των ποδιών και του βούρδουλα. Μία ομάς Γερμανών ναυτικών δείχνει υπερβολικήν αγριότητα εις τας κακοποιήσεις αυτάς. Οι Γερμανοί χωροφύλακες της στρατονομίας (F.G.) χύνουν τα μπουλντώκ εναντίον ωρισμένων Ισραηλιτών, δίοτι ετόλμησαν να καπνίσουν ή να φορέσουν κάλυμμα εις την κεφαλήν των δια να προφυλαχθούν από τον καυστικόν ήλιον του Ιουλίου. Άλλους Ισραηλίτας οι οποίοι, κουρασθέντες από πολλών ωρών αναμονήν, εκάθησαν κατά γης, οι άνθρωποι της Γκεστάπο δέρνουν και μέχρις αιματώσεως. [...] Εις άλλους Ισραηλίτας επιβάλλεται η υποχρέωσις συνεχούς και επί ώρας ακαταπαύστως, εκτελέσεως γυμναστικών ασκήσεων κοπιωδών, επί απειλή ξυλοδαρμού. Τέλος, άλλα ομάδες Γερμανών υποχρεώνουν Ισραηλίτας εις την εκτέλεσιν εξευτελιστικών κινήσεων (τούμπες) υπό τα όμματα των χριστιανών περιέργων και θεατών. Προς συμπλήρωσιν δε του θεάματος λαμβάνονται και φωτογραφίαι της συγκεντρώσεως εκ μέρους Γερμανών φωτορεπόρτερ, αι οποίαι αμέσως την επομένην περετίθεντο εις τον ελληνικόν τύπον με χαρακτηριστικάς, εις βάρος των Ισραηλιτών, περιγραφάς. [...]

Άλλα κρούσματα αυθαιρεσιών εναντίον Ισραηλιτών εσημειούντο διαδοχικώς, όπως η βιαία αποβολή δεκαπεντάδος καταστηματαρχών (οπωροπωλών, παντοπωλών, κρεοπωλών, κλπ.) εκ της κεντρικής αγοράς της οδού Βασ. Ηρακλείου και η εγκατάστασις εις αυτά χριστιανών λαχανοπωλών, εξωσθέντων εξ άλλης περιφέρειας της πόλεως, Η μέθοδος αύτη, ευδοκίμησασα εις την περίπτωσιν των επαγγελματιών τούτων, ήρχισε να κινή την όρεξιν και άλλων συναγωνιστών

των Ισραηλιτών και να σημειούνται τακτικά επεμβάσεις των Γερμανών προς αυθαίρετον αποβολήν καταστηματαρχών Ισραηλιτών εκ κεντρικών εμπορικών καταστημάτων και εγκατάστασιν εις αυτά χριστιανών επιχειρηματιών, είτε προσκειμένων εις τους Γερμανούς είτε εξαγοραζόντων αδρώς την εύνοϊαν γνωστών μεσαζόντων πλησίων αυτών».

Γιακοέλ, σ. 57-58 και 98-99.

Κ Όταν αναλύουμε τους παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν τον αριθμό των Εβραίων που δι-ασώθηκαν από τις διάφορες εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας, θα πρέπει να παίρνουμε υπ' όψιν μας την από-σταση κάθε κοινότητας από τις πλησιέστερες περιοχές που είχαν περάσει στον έλεγχο της αντίστασης και την παρουσία ενός αποτελεσματικού αντιφασιστικού κινή-ματος, τον βαθμό αφομοίωσης και αποδοχής της κάθε κοινότητας από την τοπική κοινωνία, καθώς και την ικανότητα και την προθυμία των τοπικών αρχών να την συνδράμουν. Οι περισσότεροι από τους Εβραίους που σώθηκαν τελικά ήταν ελληνοφώνοι και ζούσαν στις ίδιες γειτονιές με τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό. Ο μεγάλος βαθμός αφομοίωσής τους, όχι μόνον έκανε πιο δύσκολο τον εντοπισμό τους, αλλά κι επηρέαζε την επιθυμία τού υπόλοιπου πληθυσμού να τους βοηθήσει. Οι περισσό-τεροι Έλληνες Εβραίοι, που εξοντώθηκαν από τους Ναζί κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, προέρχονταν από τη Θεσσαλονίκη. Αυτό δεν οφειλόταν μόνο στο ότι η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν κατά πολύ η μεγαλύτερη ολόκληρης της Ελλάδας (περίπου οι πενήντα χιλιάδες από τις εβδομήντα τρεις χιλιάδες Εβραίων της Ελλάδας ζούσαν σ' αυτή την πόλη), αλλά και στο ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μιλούσαν τη «λαντίνο», την ισπανογενή γλώσσα των σεφαρδιτών, και οι περισσότεροι ζούσαν σε γειτονιές διαφορετικές από εκείνες του ελληνορθόδοξου πληθυσμού. Ο εβραϊ-κός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης στάλθηκε κυρίως στο στρατόπεδο θανάτου του Άουσβιτς. Μόνον το 17% των Εβραίων που ζούσαν στην Ελλάδα πριν από τον πόλεμο, επιβίωσαν από τη ναζιστική κατοχή.

3 Ποια είναι η δική σας γνώμη για τη συμπεριφο-ρά των χριστιανών μανάβηδων που ανέλαβαν τα καταστήματα που ανήκαν προηγουμένως στους Εβραί-ους;

► Εικ. 43. Στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Μπάνιτσα του Βελιγραδίου

Τα εγκλήματα των φασιστών κατακτητών, σ. 211.

► Εικ. 44. Στρατόπεδο συγκέντρωσης της Ούστιτσας, 1942

Mataušić, Γιασένοβατς 1941-1945.

Κ Ομάδα γυναικόπαιδων συγκεντρωμένη μπρο-στά στον «Οίκο των Οδυρμών» (Kuca leleka).

3 Περιγράψτε τη φωτογραφία. Ποια αισθήματα αποτυπώνονται στα πρόσωπα των φυλακισμένων; Εξηγείστε το όνομα «Οίκος των Οδυρμών».

Γ-28. Επιστολή της Ροζαλίγια Κρέμερ προς το γραφείο του Πάβελιτς, 20 Οκτωβρίου 1941

«Είμαι η μητέρα ενός δεκαεφτάχρονου κοριτσιού, της Μπέλας ή Μπέλουσκας. Η κόρη μου συνελήφθη την 1η

Ιουλίου του 1941 χωρίς να δοθεί καμιά εξήγηση, δηλαδή μαζί με άλλες συλλήψεις Εβραίων από την Κουστόσιγια, όπου διατηρούμε ένα παντοπωλείο. Η κόρη μου έμεινε μερικές ημέρες στο αστυνομικό σταθμό της οδού Πετρίνσκα, όπου της πήγαινα φαγητό. Μια ημέρα, ενώ της πήγαινα εκεί φαγητό, μου είπαν πως δε μπορούσαν να το παραλάβουν, επειδή αυτή δεν βρισκόταν πλέον στο δικό τους αστυνομικό σταθμό. Από εκείνη τη στιγμή δεν μπορώ να βρω πού βρίσκεται, εξαφανίστηκε χωρίς ν' αφήσει κανένα ίχνος. Απ' όσο γνωρίζω δεν βρίσκεται σε κανένα από τα στρατόπεδα ή τουλάχιστον δε μπόρεσα να βρω καμιά μαρτυρία σχετικά μ' αυτήν. Επομένως, αρχίζω να αμφιβάλω αν είναι ακόμη ζωντανή. Θα έπρεπε να επισημανθεί πως η κόρη μου ποτέ δεν αναμείχθηκε με την πολιτική. Ζει από παιδί μαζί μου στην Κουστόσιγια και με βοηθούσε στο κατάστημα. Η κόρη μου ήταν μικρή και πολύ καλό κορίτσι, γι' αυτό και όλοι στην Κουστόσιγια την αγαπούσαν, επειδή ήταν ευγενική με τους ανθρώπους, πάντοτε χαμογελαστή και έτοιμη να βοηθήσει.

Σας ζητώ να με ενημερώσετε για το τι συνέβη στην κόρη μου, αν είναι ακόμη ζωντανή, και αν βρίσκεται σε κάποιο στρατόπεδο, να μου πείτε σε ποιο, ώστε να μπορέσω να της στείλω ζεστά ρούχα, γιατί δεν μπορεί να περάσει τον χειμώνα με το ελαφρύ φόρεμα που φορούσε, όταν έφυγε.

Επίσης, πρέπει να σας πω πως ο σύζυγός μου έπαθε εγκεφαλικό και πως εκτός από τη Μπέλουσκα έχουμε δύο πολύ μικρά παιδιά που μου φέρνουν πολλούς κόπους και βάσανα. Επομένως, αδυνατώ να φροντίσω όλες τις δουλειές μόνη μου και η μεγάλη μου κόρη ήταν η μοναδική μου βοήθεια».

Goldstein, σ. 365-366.

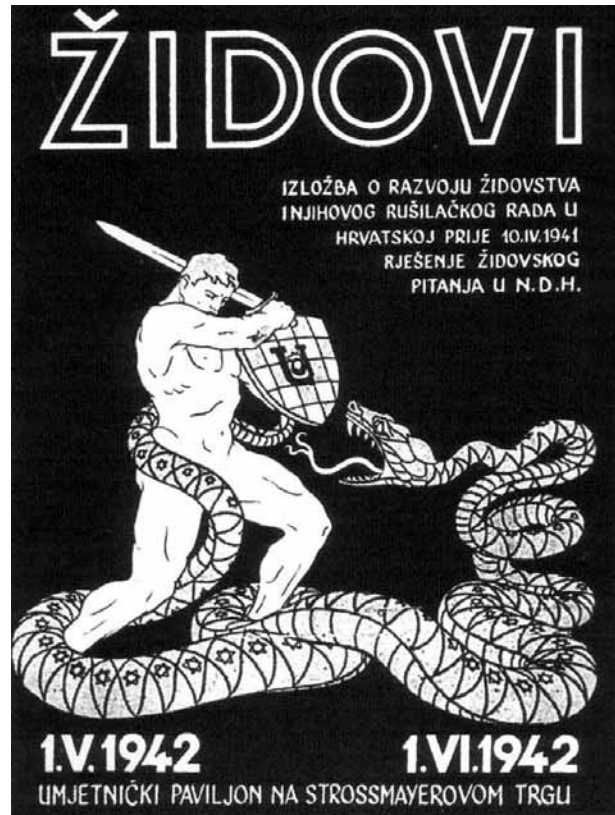

Όταν γράφηκε αυτό το γράμμα, η Μπέλουσκα είχε ήδη δολοφονηθεί.

Πώς εξηγεί το αίτημά της η κυρία Ροζαλίγια; Γιατί δεν λέει ευθέως πως συνέβη μια μεγάλη αδικία, δηλαδή ένα έγκλημα; Πιστεύετε πως σε ορισμένες περιπτώσεις τα ίδια τα θύματα μπορεί να άρχισαν να δέχονται αυτή την εγκληματική πραγματικότητα σαν να ήταν φυσιολογική; Το ίδιο ερώτημα μπορεί να τεθεί και γι' αυτούς που διέπρατταν τα εγκλήματα, καθώς και για τη σιωπηλή πλειοψηφία.

► **Εικ. 45.** Η πρώτη σελίδα του καταλόγου της αντιεβραϊκής έκθεσης του Ζάγκρεμπ, 1942

Μετάφραση: Έκθεση σχετικά με την εξέλιξη του Εβραϊσμού και με το καταστροφικό του έργο στην Κροατία πριν από την 10^η Απριλίου του 1941. Η επίλυση του εβραϊκού ζητήματος στο ΑΚΚ.

Περιγράψτε αυτή την εικόνα και το νόημά της. Πραγματοποιήθηκαν στη χώρα σας τέτοιες αντιεβραϊκές εκθέσεις; Μπορείτε να φανταστείτε πώς μπορεί να ήταν αυτές;

